

Results and Problems in the Archaeology of the Late Antiquity in Slovenia

Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

Pregled uvaja kratka označitev vsebine in poimenovanja obdobja. Prikazan je razvoj in uveljavitev poznoantičnega obdobja v Sloveniji, pri katerem so posebej intenzivne raziskave od sedemdesetih let dalje razkrile dotedaj slabo poznano raznolikost in gostoto poselitvene slike. Podrobneje so obravnavane spremembe naselbinske strukture: proces zamiranja mest in drugih naselbin v nižinskem svetu na eni ter nastanek množice utrjenih višinskih postojank, posebej v odmaknjenih območjih, na drugi strani. Višinske postojanke je mogoče tipološko kot kronološko dobro razločevati, saj predstavljajo najboljše raziskani fenomen poznoantične poselitve v vzhodnoalpskem območju. Podobo poselitve dopolnjujejo grobišča, ki pa so le delno dobro raziskana prav tako pa tudi različne zvrsti drobnega gradiva, ki v podrobnostih ponazarjajo življenje tedanjih prebivalcev. Dopolnjena poselitvena slika današnjega slovenskega območja pred prihodom Slovanov močno vpliva na drugačno razumevanje etnogeneze Slovencev.

Abstract

The review introduces a short characterization of the contents and terminology of the period. The development and implementation of the Late Antiquity in Slovenia is presented, in which intensive investigations carried out since the seventies and onwards shed light on the as of yet poorly known heterogeneity and density of the settlement pattern. Changes in the settlement structure are discussed in greater detail: the process of towns and other settlements in the lowlands perishing on the one hand, and the rise of a multitude of fortified hill-top settlements, especially in the more remote regions, on the other. Hill-top settlements can be well distinguished according to typology and chronology, they represent the most commonly investigated settlement phenomenon during the Late Antiquity in the eastern alpine region. Cemeteries serve to supplement the settlement picture; they are only partly well researched and likewise, so are the various types of fine material finds that are highly illustrative of the lives of the then population. The supplemented settlement picture of the current day Slovene region prior to the arrival of the Slavs is quite influential upon our understanding of the ethnogenesis of Slovenes.

AN INTRODUCTION AND SHORT HISTORY OF INVESTIGATIONS

To begin, a few preliminary premises concerning the Late Antiquity, established as an independent concept relatively late, would be favorable. Its acceptance and implementation in Slovene archaeology is also of significance, as only 35 years ago it was considered but marginally among the presentations of syntheses concerning issues on Roman and Early Medieval periods in Slovenia (P. Petru 1964-1965; Kastelic 1964-1965).

Often misunderstood and misapplied, already the denomination of the period is problematic in itself. The Early Middle Ages, the Late Roman period, the period of the Great Migration and the Early

Byzantine period are diverse designations for the same period that are not entirely in accordance with the concept of Late Antiquity. They are a reflection of the complexity of the period and the diversity of emphases that can be demonstrated while discussing the issues of this time.

The Late Antiquity, the beginning of which is historically defined by the important turning points during the reigns of Diocletian and Constantine, corresponds with the appearance of changes in the settlement pattern, an indirect and significant indicator of critical changes in the then political and social situation. The period comes to an end toward the end of the 6th century, corresponding well with the settlement of Slavic populations at the end of the 6th and the 7th centuries in the

Fig. 1: Distribution of more significant Late Antiquity sites in Slovenia.
 Sl. 1: Razprostranjenost pomembnejših poznoantičnih najdišč v Sloveniji.

region of Slovenia. Much has been written on the issue of the content and denomination of the periods, by all means the most synoptic being that by A. Demandt (1989). A more compendious review of this complicated issue, from the point of view of the Slovene author I. Mirnik Prezelj, is presented only from the viewpoint of the “western side” and it does not take into consideration the fundamental works from the European continent that constituted the Late Antiquity (Mirnik Prezelj 1998).

The Late Antiquity was established as an independent and determinative concept in the field of archaeology relatively late; this is quite understandable considering the fact that J. Burckhardt first used this term in the middle of the 19th century and that it was only by the beginning of the 20th century accepted in the historical profession (Demandt 1989, 477). At the same time, this term was accepted in archaeological research, especially following the marked emphasis admitted to it by the art historian A. Riegl, who recognized a specific concluding developmental style in the ornamentation of this time (Riegl 1901). The only

archaeological author worth mentioning here, from among those who contributed to the acceptance and implementation of this concept, is R. Egger, the great researcher of the Late Antiquity who presented this issue in particular in his article “Die Ostalpen in der Spätantike” (Egger 1942). The Late Antiquity is already implemented as an independent concept throughout most of Europe. Its acceptance is somewhat slower in English speaking regions, where it is primarily recognized as the ‘Later Roman Empire’. The impressive work on the Late Antiquity by A.H.M. Jones goes by the title “Late Roman Empire” (Jones 1964), while Cameron’s newer contribution to literature is a synoptic review that is divided into two parts: the Late Roman Empire (284-430) and the Late Antiquity (395-600) separately for the Mediterranean world (Cameron 1993a; b). Similarly, the frequent ambiguousness evidenced regarding the interchange of the terms Late Roman and Late Antiquity here in Slovenia should be emphasized. The former term refers only to the limited period incorporating the time up to the formal breakup of the Roman Empire in the year 476.

The Late Antiquity was implemented as a determinative entity relatively early in the Slovene region also. B. Saria dedicated a chapter to the Late Antiquity in his fundamental review of military history during the Roman period, despite his preoccupation at the time primarily with the alpine defensive system (Saria 1939, 142-148).

The Late Antiquity, quite characteristically, is barely mentioned in 1965 in two consequential articles presenting a synthetic examination of the then current results, as well as future courses of development. P. Petru merely mentions the investigation of the Italian defense system, and thus also the research of refuges in connection with this (P. Petru, 1964-1965, 90 and 92). J. Kastelic, who approaches also issues concerning the Late Antiquity in a synthetically conceived review of the Early Middle Ages, posts only a selection of questions and points out the main problems (Kastelic 1964-1965). Solutions have yet to be even anticipated. Consequently, J. Šašel, a full decade later, based his presentation of the Late Antiquity primarily on written sources and again posed a series of seemingly unsolvable questions (Šašel 1975a).

The concept of Late Antiquity became fully implemented in the 1970's, following the investigations of the Late Roman defense system (Šašel, Petru 1971) and two extensive Slovene-German excavations at Hrušica and Ajdovski gradec above Vranje (Petru, Ulbert 1975; Ulbert 1981). It was a frequent and suitable designation for a period that proved to be only verified, by subsequent investigations in the Slovene region, as a significant and independent link in the chain of historical eras (Petru 1972; Šašel 1975a; Petru 1978a; Ciglenečki 1987a).

Symposiums, initially organized by the Slovene Archaeology Society, also played a consequential role in the development of Late Antiquity research. First there was the "Colloquium on the Early Middle Ages in Slovenia" (Ljubljana 1966) (contributions are published in *Arh. vest.* 18, 1967, 315-461), where the Late Antiquity component was partially present, and then the second "Colloquium on the Early Middle Ages" was held (Kranj 1968), where the Late Antiquity component was expressed more directly (contributions are published in *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 5-236). The more extensive colloquium, the "Decline of Antiquity", held in 1976 in Ljubljana, had wider repercussions (contributions are published in *Arh. vest.* 29, 1978, 357-707); it was accompanied by a large exhibition and a smaller publication presenting the archaeological periods and also establishing the latest archaeological discoveries in a historical framework in a

popular manner (Petru 1976). "The Letter without Written Words" exhibition (Ljubljana 1991) is a more recent noteworthy exhibition; it emphasized the Early Christian component during the Late Antiquity and included a lavish catalogue of material finds and accompanying studies (Knific, Sagadin 1991). A smaller International Symposium on "Late Antiquity Hill-top Fortifications" (Regensburg 1993), discussing the most recent discoveries and presenting them synthetically in a central European framework, is also worth mentioning (contributions are published in *Arh. vest.* 45, 1994, 143-266). In September, 1994, at Zemono, historians and archaeologists organized an International Symposium on "Western Illyricum and Northeastern Italy during the Late Roman Period", to commemorate the 1600th anniversary of the battle between Theodosius and Eugenius (archaeological contributions are published in *Arh. vest.* 48, 1977, 117-370, historical contributions in *Situla* 34, 1996; edited by R. Bratož).

The term Late Antiquity excellently expresses the time which is characteristically still Roman, and yet, in addition to incorporating settlement, economic and social changes, it is also defined by the emergence and propagation of Christianity as well as the partial presence of barbarian populations, especially Germanic. Its character is reflected in the altered settlement pattern, in the radically changed burial rites (inhumation graves prevail), in the predomination of Early Christian architecture and of course, in the fine material finds. Inasmuch as the changes in the settlement pattern are considered the determinative factor, the beginning of the Late Antiquity could then be set back to the time of Gallienus and Aurelian, when the changes in settlement are initiated with the revival of fortified hill-top settlements (Ciglenečki 1990a, 154-156). The end of this period can be connected with the arrival of the Slavic peoples; due to the deficient stance of investigations, this period is poorly cognized in its details and is difficult to limit chronologically. The arrival of the Slavic peoples incited renewed changes in the settlement pattern, as well as in society, the social structure, religion and - particularly evident for archaeologists - in the material culture.

Archaeology of the Late Antiquity in Slovenia, first instigated by investigations of the Italian defense system and later also investigations of hill-top settlements, accomplished its first significant steps forward in collaboration with the large majority of Slovene archaeologists; it also managed to resolve numerous questions which seemed unsolvable not so long ago.

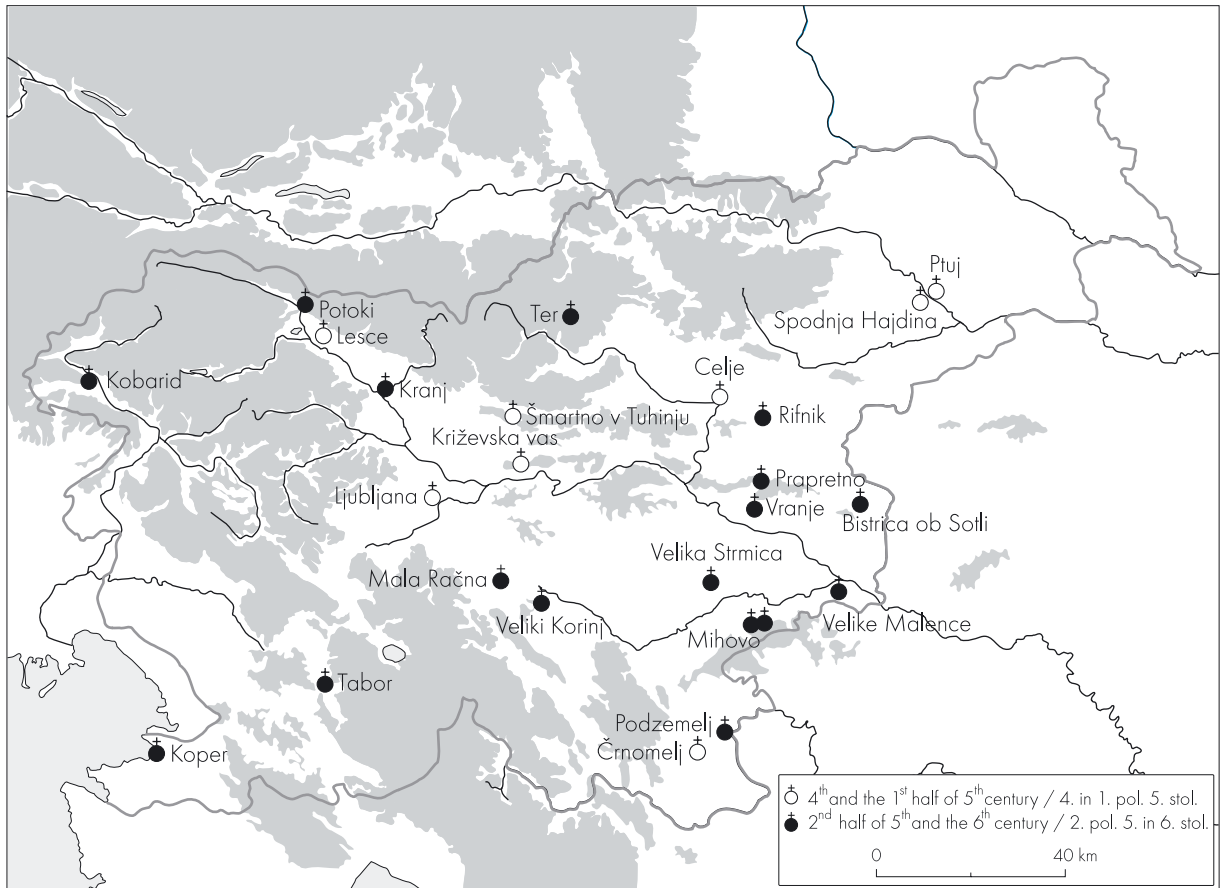

Fig. 2: Distribution of Early Christian churches in Slovenia.
Sl. 2: Razprostranjenost zgodnjekršćanskih cerkva v Sloveniji.

SETTLEMENT PATTERN

Systematic investigations of the settlement pattern during the Late Antiquity were initiated relatively late, with the rare exceptions. Thus, in older phases of research, the object of more detailed investigations were the more visible remains of Late Roman strongholds situated in the vicinity of current day settlements, or even within them, and in the vicinity of roads: Ajdovščina, Hrušica, Vrhnika, Velike Malence (Saria 1939, 142-148; P. Petru 1972). The opinion prevailed that settlements continued to subsist (especially towns) despite destitution; the lack of corresponding material finds was attributed to the deficient stance of investigations and their poor chances of being discovered (later overlaying) (Klemenc 1950; M. Kos 1955, 28-29). In short, the continuation of the settlement pattern during the Roman period was envisioned, although in a highly impoverished version.

A large portion of Slovene archaeologists devoted their attention to such investigations during the past few decades thus producing ex-

tensive results (P. Petru 1982; Ciglenečki 1987a and Ciglenečki 1994a). A comparison of the current stance of results with those known from the year 1958 confers quite a large advance in our understanding of the Late Roman era in the Slovene region (Saria 1958, 81). While the Late Roman fortresses such as Hrušica and Ajdovščina were already recognised, the period of the late 5th and 6th centuries remained more of a mystery with merely a few sites indicated upon a map. In 1975 J. Šašel wrote in discourse on the subject of the Late Roman era that insight concerning the colonisation of the countryside is lacking (Šašel 1975a, 69). However, the stance of investigations began to alter dramatically precisely during the 1970's. The era of intensive investigations of Late Roman hill-top settlements had begun and they only accumulated over the years. Numerous sites previously considered as Prehistoric hillforts were now identified as Late Roman.

The first matter to consider is the frequently mentioned, yet increasingly controversial issue concerning the existence of towns and municipalities

during the second half of the 5th and 6th centuries (Saria 1939, 148; Klemenc 1955; P. Petru 1964-1965, 90; Šašel 1972, 5; P. Petru 1978b, 225-226; Slabe 1975, 86-87; Plesničar-Gec 1983, 32; Ciglencečki 1987b, 268-269; Ciglencečki 1993a, 514).

Historians substantiated the existence of Celeia and Emona in the 5th and 6th centuries (Rus 1939; Kos 1955, 28-29; Grafenauer 1978, 231) on the basis of citations of bishops from Celeia and Emona dating to the late 6th century. Archaeologists, due to the poor stance of investigations, most frequently followed suit and supported these hypotheses on even the most modest of material finds. Consequently, a very warped image of the settlement pattern was established, illustrating the continued subsistence of most of the Roman towns all through to the arrival of the Slavic populations (Klemenc 1950, 80-81; Klemenc 1955, 333; Šašel 1968, 560; Kolšek 1975; Kolšek 1984; Šašel Kos 1994, 287; Plesničar Gec 1997, 368).

The fact remains that no evidence of an entire settlement layer dating to this era has yet been disclosed in any of the Roman towns and municipalities throughout current day Slovenia (Slabe 1975, 85-87; Ciglencečki 1993a, 514; Ciglencečki 1997a, 192). The majority of municipalities fail to provide any evidence at all substantiating their existence during the middle of the 5th century. Only select individual material artefacts exist, mostly older finds which lack any documentation and are thus absent of any indicative value (Klemenc 1955, 353; Slabe 1975, 84-86; Plesničar Gec 1997, 366-368).

Select reliably dated late artefacts (e.g. the fibula of a peacock from the location at Šumi in Ljubljana and the late fibula of a stag from Panorama at Ptuj) sooner indicate the short-lived presence of individuals or groups who temporarily inhabited the ruins of towns and municipalities on their way towards Italy, than upon a continuous settlement of towns through to the end of the 6th century (Plesničar, Sivec-Rajterič 1978, 61; Ciglencečki 1993a, 512).

African Red Slip Ware are an important chronological indicator. A recently executed study by Ph. Pröttel demonstrated that the latest sigillata fragments from Emona, Celeia and Poetovio can be attributed to the middle of the 5th century at the latest (Pröttel 1996, 126, 128, 129-130).

The remains of individual primitive abodes, sporadically cited although not yet published in detail (Klemenc 1955, 333; Plesničar Gec 1997, 366), can by no means substantiate the continued subsistence of a town and its institutions. The most well-founded argument advocating the discontinuity

of towns, and primarily of the church centers, are the remains of Early Christian churches discovered at the three above mentioned towns revealing traces of desertion or even destruction in the first half of the 5th century. They were never again renovated, which unequivocally attests to the shift of the clerics and bishop to head elsewhere.

Furthermore, a discussion concerning the same issue is in course among archaeologists in Italy, where modest remains of wooden dwellings were uncovered in certain towns (Luni, Brescia, Verona); whether these are signs of continuous inhabitation in the towns or not is controversial (Ward-Perkins 1997). It is of some significance that the discussion is being conducted based upon the substantial remains of building structures and the appurtenant extensive selection of material finds. This type of evidence is absent in Slovenia which leads us to the conclusion that there was a complete discontinuation of habitation in each of the four Roman towns.

The settlement pattern in the countryside during the 4th and 5th centuries is poorly cognized. Roman villas and other rare forms of settlement were abandoned during the first half of the 5th century at the latest, simultaneous with the downfall of towns (Lubšina-Tušek 1981, 183, 184-186; Guštin 1985; Breščak 1990a; Božič 1995; Strmčnik 1997).

Numerous fortified military outposts were established during the Late Roman period (considering the earlier part of the Late Antiquity); in accordance with Diocletian's reorganization of the military, with military garrisons stationed deeply in the hinterland, their primary purpose was to guard the gateway to Italy. These outposts, due to their clear visible and partly already investigated remains, are well researched and they are indicative of the beginning of precipitated fortification of the current region of Slovenia (Saria 1939, 142-148; P. Petru 1969a; Šašel, Petru 1971; Ulbert 1981; Ciglencečki 1987a, 111-112; Pröttel 1996, 133-149; Ciglencečki 1997a, 193). The large majority are linked to the defense system known as the *Claustra*. Those at Ajdovščina (Osmuk 1997), Vrhnika (Horvat 1990) and Martinj hrib (Leben, Šubic 1990) are the most recently investigated and deserve special heed. The majority of these fortifications were erected on naturally protected positions, for the most part on slightly elevated posts reinforced with more durable defense mechanisms. In addition to these are some more recently recognized fortifications that are less sufficiently investigated; however, their naturally fortified positions and the material finds of a military nature discovered within indicate that they supplemented the above

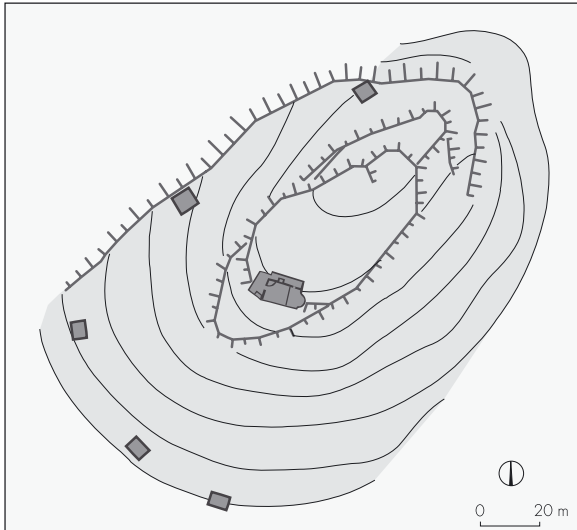

Fig. 3: Ground plan of the fortification at Korinjski hrib near Veliki Korinj.

Sl. 3: Tloris utrdbे Korinjski hrib pri Velikem Korinju.

mentioned outposts and that they were strategically situated and exploited for signaling systems. This description pertains to the following fortifications: Rodik (Slapšak 1978; Slapšak 1985), Gradišče near Dunaj, Zbelovska gora, Svete gore above the Bistrica ob Sotli (Ciglenečki 1992, 25-27, 81-85, 67-70), Sv. Pavel above Planina (Ciglenečki 1997a, 197-198), Ančnikovo gradišče (Strmčnik 1997, 272-281), Čentur (Jeločnik 1973; Jeločnik, Kos 1983), Tonovcov grad (Ciglenečki 1998, 9-10), etc. M. Mackensen (1981, 147-152), P. Kos (1986, 195-217), S. Ciglenečki (1987a, 123-127), Ph. Prötel (1996, 135-137), and N. Osmuk (1997, 122 and 126-127) wrote on the issue concerning the origins and continuity of these types of fortifications.

Fortified hill-top settlements represent the most significant element of the settlement pattern during the Late Antiquity; most frequently, they are situated in remote and hardly accessible regions of Slovenia. In addition to the multifarious adaptations to the topography, the typology of their general characteristics is quite variegated. They were long termed, generally, as "refuges". Ciglenečki, already in 1979, cautioned as to the complexity of settlement in hill-top fortifications, manifested by the various types of strongholds (Ciglenečki 1979). By 1987 numerous settlement waves were evident in the chronology of hill-top fortifications. It could even be established that most fortifications bore no traces of continued settlement between the 4th and 6th centuries; this was the leading conviction among the majority of researchers (Ciglenečki 1987a, 121-127 and especially 126).

For a long time (P. Petru 1978a, 360; Ulbert 1979, 143; P. Petru 1982, 297), occasionally still today (Pröttel 1996, 152), the prevailing belief was that the first fortification and settlement of hill-top strongholds could be attributed to the second half of the 2nd century. Detailed analysis of material finds failed to confirm this and the majority of archaeologists wagered on the modest finds, or even just individual coins attributed to this period, and on the later contention presented by Egger (Ciglenečki 1987a, 121-123). Older finds were also, occasionally, indicative of this; although it is not possible to interpret them as settlement remains dating to the 2nd century, but rather as modest remains of temples, some other smaller structures or as later use of older objects.

The beginnings of settlement of hill-top strongholds can be reliably dated to the second half of the 3rd century. This also coincides well with the general political situation of the times, the construction of military outposts (e.g. Hrušica, Ajdovščina) and numerous contemporary hoards (Ciglenečki 1987a, 123-124; Ciglenečki 1990a, 154-156).

In addition to military outposts, numerous refuges, which are less sufficiently investigated, also emerge during the early period of the Late Antiquity. Better known examples are the following: Log near Podturn (Breščak 1990b), Veliki vrh near Hrenova (Ciglenečki 1987a, 36) and Ivank above Šmartno (Sagadin 1989).

The settlement pattern changed radically and decisively during the second half of the 5th and the entire 6th centuries. Inhabitants abandoned the towns, likewise also the provincial settlements. Select previously inhabited hill-top strongholds were settled permanently and additionally fortified, more permanent buildings were constructed, often built of stone. The most research has been dedicated to precisely these types of strongholds in the past few decades.

The following represent better cognized and partially investigated Late Antiquity settlements: Ajdna above Potoki (Leben, Valič 1978; Valič 1985; Sagadin 1997); Ajdovski gradec above Vranje (Petru, Ulbert 1975; Knific 1979; Knific 1994); Rifnik (Bolta 1981; Pirkmajer 1994); Tinje above Loka near Žusem (Ciglenečki 1992, 71-80); Polhograjska gora near Polhov gradec (Slabe 1980; Slabe 1982-1983); Gradec near Prapretno (Ciglenečki 1992, 35-39); Sv. Pavel above Vrtovin (Svoljšak 1985), Svete gore above Bistrica ob Sotli (P. Korošec 1974; P. Korošec 1997), Tonovcov grad near Kobarid (Ciglenečki 1994b; Ciglenečki 1998). An Early Christian church was situated in an exposed position within the settlements. The

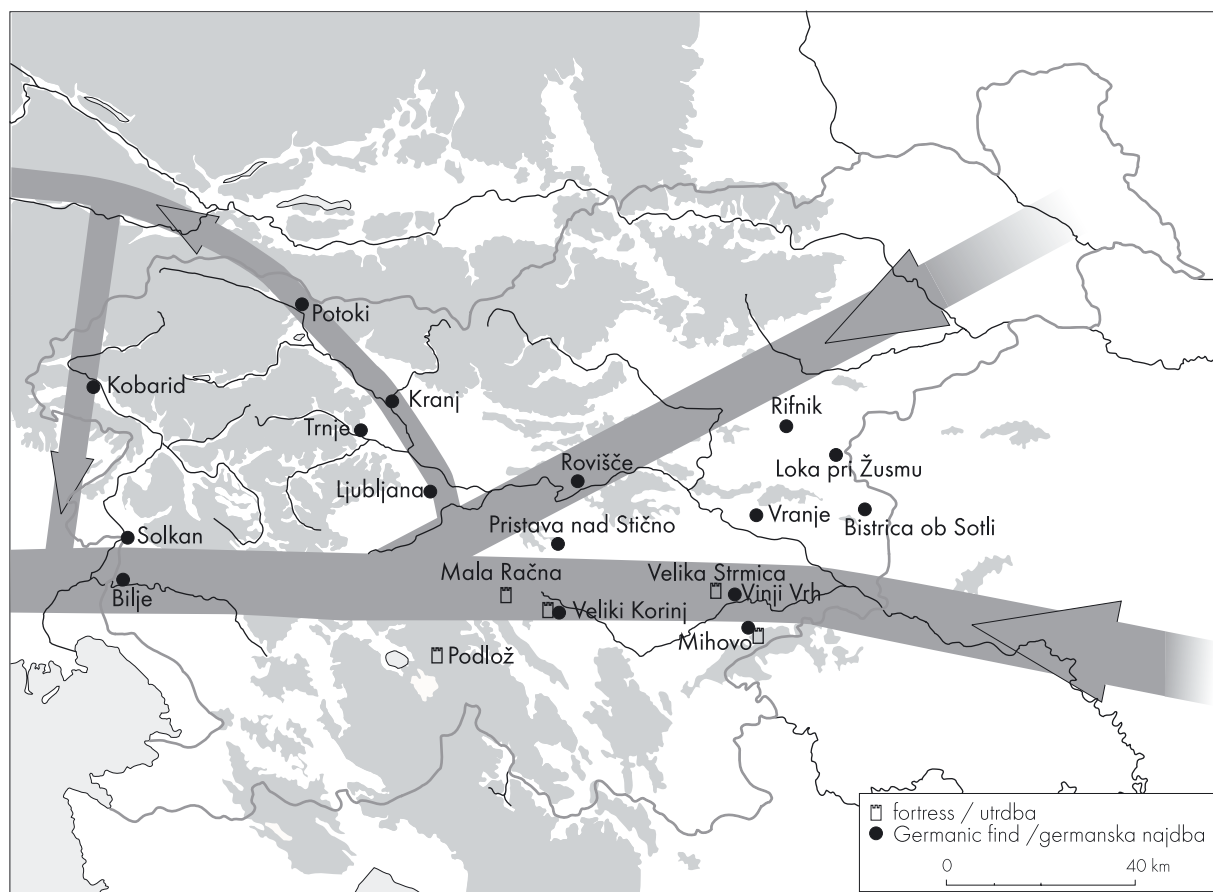

Fig. 4: The most important directions of incursion from the East towards Italy via current day Slovenia.
 Sl. 4: Najvažnejše smeri vpadov od vzhoda proti Italiji preko današnjega slovenskega prostora.

strongholds where numerous Early Christian churches were discovered in the interior of the settlement can be classified into a separate group. Vranje and Tonovcov grad are two such examples. Kučar above Podzemelj, where the churches stood together with a larger residential structure in a well fortified although unsettled section, joins these two examples. It undoubtedly represents a more significant Christian center to where perhaps even the bishop occasionally resorted (Ciglencečki 1995, 185-186; Bratož 1996, 139-140; Tavano 1995, 6).

Numerous Prehistoric hillfort sites - upon which during the Late Roman era only the naturally steep slopes and the older, still useful Prehistoric ramparts were made use of - although poorly investigated, should also be included in the discussion concerning Late Roman hill-top settlements. Such circumstances were discovered during sample trenching of the Prehistoric hillforts at Kunkel under Vrhtrebnje, at Sv. Ana above Vrhpeč, at Veliki vrh above Osredek etc. (Dular et al. 1991, 69-76; 76-81; Ciglencečki 1990a, 147-154).

Select sites from the extensive group of hill-top fortifications dating to the late 5th and 6th centuries are of particular significance due to their strategic location and often also their ground plan. It can be assumed that smaller garrisons, together with their respective families, protected the individual crossings and passages. Already Korinjski hrib, investigated during the years 1982 and 1983, with its modest church and its stone structures as a limited means of defence, is illustrative of this type of fortification (Ciglencečki 1985). Bierbrauer questioned the existence of this type of fortification (Bierbrauer 1990, 44-48); however, newer investigations confirm its existence as well as the vulnerability and function of this type of fortification (Ciglencečki 1994a, 245-247).

Similar fortifications are located also elsewhere, primarily in the vicinity of the most important passage ways leading from the East towards Italy, which undoubtedly attests to their respective roles. Zidani gaber, with its simple apsidal church and its uniform building structures, is also of this type (Ciglencečki 1990b). The view from Zidani gaber

Fig. 5: Distribution of Longobard pottery within the settlement at Rifnik.

Sl. 5: Razprostranjenost langobardske keramike znotraj naselbine na Rifniku.

illustrates the significant role played by surveillance capacities: the level tract at the intersection of the Panonian plain and the subalpine world lies in full view below and thus enables complete supervision over the entrance into Italy. That it is a distinctive type of fortification of more than just refuge-settlement significance is depicted by the fortification at Gradec near Velika Strmica; located in a shady gorge, its situation can be fully comprehended only in consideration of the need to supervise the river passage or the road alongside it (Božič, Ciglenečki 1995).

Viewed on a map, the large majority of Late Antiquity fortifications are situated in remote, often hilly regions, that were previously scarcely inhabited. Two important settlements positioned in the lowlands are the exception: at Kranj, and the newly discovered site at Črnomelj. Their otherwise exposed positions are understandable in view of their excellent natural defense mechanism; they are both positioned on piers above rivers and additionally protected by strong defense walls (Sagadin 1991; Sagadin 1995; Mason 1998).

Caves, although rare, also represent an aspect of settlement well worth consideration. The material evidence from Jama under the Predjama castle

definitely brings it to light (P. Korošec 1982). Other caves served as places of worship as well as refuges (Tominčeva jama, Pod gričo near Godič, Jama pod hribom Žičica near Moste) (ANSI 1975, 132-133; Knific 1994-1995a; Knific 1994-1995b).

The sheltered region of Primorje has also gained in significance. More recent rescue excavations are uncovering ample Late Roman traces under various architectural buildings in Koper and Piran, both of which are proving to have been important settlement nuclei at the end of the Roman era (Cunja 1996; Snoj 1996; Snoj, Novšak 1992; Vidrih Perko 1995). The material finds originating from these sites augment precisely at the time that the hill-top settlements inland were beginning to be abandoned, that is during the 6th and reaching into the 7th centuries. Koper, as an island, and the easily defended peninsula of Piran each provided the ideal shelter for refugees from inland.

We are poorly informed as to the presence of Germanic peoples within the fortified settlements. This is partly due to their short-lived presence and partly also because their material artefacts were usually fabricated of expensive materials and are thus discovered less frequently. There are

increasing amounts of evidence suggesting that the Ostrogoths and the Longobards resided alongside the indigenous population in certain representative outposts (Ciglencečki 1997b, 186). Concentrations of characteristic material finds, especially pottery, can be traced at these sites; these finds attest to the fact that individual Germanic families resided in the more important buildings and controlled the indigenous population inhabiting the more consequential fortifications. Smaller individual settlements also existed, which is perhaps demonstrated by the cemeteries at Dravljje and Bilje (Slabe 1975; Osmuk 1978).

Applying archaeological methodology, it is already possible to describe, at least approximately, the region as it was left to the Longobards in the middle of the 6th century by the Byzantine emperor Justinian (*Pólis Norikón* and *ohirómata epi Pannonías*). Small Lombard garrisons in the Norican region have been traced to the hinterland of Celeia and Poetovio, as already R. Egger correctly surmised, indicating that the Longobards seized control over the most important settlement cores (Ciglencečki 1992). The lack of traces of indigenous peoples in Poetovio dating to the late 5th and 6th centuries, especially of the Longobards, clearly demonstrates that the town was abandoned at this time and that the syntagma *Pólis Norikón*, which perhaps had only a symbolic meaning at the time, has no direct bearing on it (e.g. most recently, Šašel Kos 1994, 285-287). The fortifications mentioned by Procopius along (in) Pannonia can be located, on the basis of indigenous settlement cores and known Lombard material finds, to the region expanding from Siscia all to the Ljubljana basin, or perhaps even further to the fort *Carnium*. The distribution of sites is highly indicative of a defense zone that extended across the central and eastern part of current day Slovenia, perhaps reaching even further east.

Another important aspect of the Late Roman settlement pattern is the concentration of settlements in certain remote areas, removed from the important communication routes. The region in the hinterland of Celje, between the Savinja, Sava and Sotla rivers is the most representative and most recognised such an area (Ciglencečki 1992). A large number of Late Roman settlements that sheltered refugees from the municipalities of Celeia and Poetovio and their territories were established in this forbiddingly passable hilly region. Select sites also point to other regions of refuge that have yet to be fully investigated (Posavje, Bela krajina, the upper Savinja valley etc.) (Ciglencečki 1987a, 140-143).

CEMETERIES

Late Antiquity cemeteries in Slovenia are more poorly known than settlements, and furthermore, they were rarely well investigated in earlier times. Nonetheless, due to well organized heritage preservation services, systematic excavations have been executed at certain more significant cemeteries during the past few decades.

Necropoli dating to the 4th and the first half of the 5th centuries are well known. Usually, they are represented by a group of graves within the complex of a cemetery, in continuation of the Roman traditional manner of burial, often situated along the roads leading into towns; although they have also frequently been discovered within the abandoned town areals (Ptuj, Zg. Breg, Curk 1966; Rabelčja vas-west, Tušek 1997). It is already possible to separate individual groups from among the town populations that were buried together; examples of this are the cemetery in the garden of the National Museum in Ljubljana (Vuga 1985) and the SAZU courtyard in Ljubljana (P. Korošec 1951), Ptuj-Panorama (P. Korošec 1950), Ptuj-castle (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993). Smaller cemeteries attributed to the hill-top settlements are also known from this time: Brinjeva gora (Pahič 1969), Javornik (ANSI 1975, 152), Ajdovski gradec above Vranje (Bachran 1975), Puščava near Stari trg (ANSI 1975, 277), Ravno brdo (Stare 1952), V brezju above Mihovo (ANSI 1975, 223). Occasionally it cannot be determined when the cemetery was abandoned, e.g. Panorama (P. Korošec 1950).

Necropoli dating to the end of the 5th and the entire 6th century are competently presented, there also exist two shorter synoptic reviews. D. Vuga, in the first review, discusses the various methods of burial during the time of the Great Migration, basing his efforts primarily on the necropoli at Roje near Moravče and Sveta gora in the Zasavje region (Vuga 1980). V. Bierbrauer also contributed a competent review, within the framework of a presentation of the Early Middle Ages in Yugoslavia, of necropoli from regions in Slovenia where concise analyses of larger cemeteries, especially at Kranj, Rifnik, Bled and Vranje, were carried out (Bierbrauer 1984, 52-58). Z. Vinski dedicated the most contributions to issues concerning cemeteries and their material finds; in more extensive analytic studies, as well as in articles concerning the individual types of material finds, he discussed the grave-goods found at Slovene necropoli and dating to the 5th and 6th centuries (more important reviews: Vinski 1971a; Vinski 1978; Vinski 1980).

Fig. 6: Distribution of Longobard pottery within the settlement at Ajdovski gradec above Vranje.

Sl. 6: Razprostranjenost langobardske keramike znotraj naselbine na Ajdovskem gradu nad Vranjem.

Interestingly, the region of Slovenia became better known throughout Europe already at the beginning of the 20th century, long before investigations of Late Antiquity settlements were initiated, largely by merit of the cemetery at Lajh in Kranj, dating to the time of the Great Migration. Various interpretations of this site, initially emphasized for its Lombard character, later acquired varying contents. J. Werner, who, for Slovenia and the Late Antiquity, contributed a highly consequential composition on the Longobards, put things into place (Werner 1962, 121-130). He emphasized the leading role played by the indigenous substratum at this cemetery, alongside the otherwise significant, although much smaller role played by the Longobards and partly also the Ostrogoths. Z. Vinski, who was primarily concerned with the fine material culture from this cemetery, soon concurred with this interpretation in his own studies (Vinski 1971b; Vinski 1980). The monographic work on the cemetery, with an accompanying catalogue (Stare 1980), resulted and it now represents one of the basic works for comprehending the period of the Great Migration throughout the wider European region. Newer studies supplement this work, and

they also demonstrate the need for a revision of all the material and especially of the entire plan of the cemetery (Knific 1995; Ibler 1991). The discovery of a smaller necropolis along the opposite bank of the Sava river, at the location termed Križišče-Iskra (Sagadin 1988), further attests to the significance of the strategic position of Kranj during the period of the Great Migration. Graves at this site, excavated using modern methods during a rescue excavation, broach questions as to the location of the corresponding settlement. This necropolis is of particular interest due to its direct connection with the later Slavic cemetery, and it launches - similar to Bled Pristava - precious possibilities in continuity studies. In referral to the cemetery at Lajh, Margetić's discussion concerning Longobards in Slovenia, in which he precipitately alters how the material finds are dated (based on Vinski's study), is also worth mentioning (Margetić 1992).

The necropolis at Bled Pristava sustained a more fortunate fate, as it was excavated in 1949 and 1951, following the second World War, using modern methods (Kastelic 1960). Unfortunately, a full publication including an evaluation of the material finds and an interpretation of the

necropolis is lacking; and individually treated grave units do not enable an in depth analysis. Further excavations between the years 1975 and 1979 revealed, in addition to Slavic graves, also 38 more Late Antiquity graves; thus rendering a total of 147 currently recognized indigenous graves at Bled-Pristava I. These are also largely unknown, leaving publication of the significant necropolis at Bled Pristava a desideratum (Knific 1986). Initially the Bled-Pristava necropolis was estimated as dating to the 7th and partly also the 8th century and with a Slavic character (Kastelic 1960, 40); this dating was soon changed, or rather, supplemented (Werner 1962, 128-129). The uniform indigenous population, bearing no traces Germanic newcomers, is the basic characteristic of the Bled necropolis, quite contrary to those at Kranj, Rifnik and Dravlje.

The necropolis at Rifnik, to a large degree where the appurtenant settlement is also excavated, is known almost in its entirety (Bolta 1970-1971; Bolta 1978; Bolta 1981). The settlement together with the cemetery represents an important totality valued as one of the most reflected referential sites in the eastern Alpine region. A catalogue illustration of the necropolis with a concise evaluation of the material finds provides some insight into the riches of Rifnik; however, an in depth analysis of the material finds, especially a more precise reproduction of the excavated material finds, as well as results from anthropological investigations, are lacking. An analysis of the horizontal stratigraphy was carried out producing an interesting division of graves, interpreted by B. Vičič as the arrangement of buried members from four families (Vičič 1990). Reconfirmation of the results is rendered difficult as the cemetery is not preserved in its entirety. Further such analyses from other appurtenant sites are also lacking. V. Bierbrauer cautions as to the autochthonous characteristics of the population buried at the cemetery at Rifnik (Bierbrauer 1984, 54-57).

The necropolis at Dravlje is indicative of a definitive cemetery dating to a limited chronological horizon; a monograph with an excellent catalogue of material finds is already published (Slabe 1975). The particular significance of this cemetery lies essentially in the brief chronological span of its duration, indicative of the existence of a garrison attributed solely to the time that the Ostrogoths were present in this region; this would be an exception from among the sites known to us as of yet. It is also suggestive of a garrison that played a special role in the vicinity of, and in the hinterland of the former Emona - it likely served

as a control over communication routes or even as a crossroads. The question remains as to why the settlement ceased to be interesting during the time of the presence of the Longobards.

Remaining sites dating to this period are only intimated, or recognized with the remains of a few select inhumation burials: Korinjski hrib (Ciglencečki 1985, 258), Cerov log (Stare 1977a), Gorenje Vrhpolje (Stare 1977b), Sveta gora in Zasavje (Vuga 1974), Vinji vrh (Božič, Ciglencečki 1995, 266-267), Veliki Orehek (Pirkovič 1970-1971, 175-176), Kaplja vas (Josipović 1988), Laška vas (J. Korošec 1947, 47-48), Roje near Moravče (Vuga 1973), Levakova jama (Slabe 1976), Kicelj near Gorenja vas near Šmarjeta (Božič, Ciglencečki 1995, 265-266), Vranja peč (Pirkmajer 1986; Ciglencečki 1992, 53-54), Podmelec (Šribar 1967).

Smaller groups of graves dating to the period of the Great Migration were discovered primarily by chance. Such a cemetery was discovered at Solkan, bearing characteristic and lavish Lombard graves from the 7th century (Knific, Svoljšak 1984), as well as the remains of a similar, yet older cemetery, at Bilje in the Vipava valley (Osmuk 1978) and individual graves at Svete gore above Bistrica ob Sotli (P. Korošec 1974, 486-492).

Traces of dissection were revealed, so far, only upon the skeletons at Gornje Vrhpolje (Stare 1977b) and at Roje near Moravče (Vuga 1980). A more detailed study of bone material would undoubtedly reveal more. A large number of skeletons from various cemeteries bearing deformed crania are a noteworthy particularity (Slabe 1980). M. Slabe determined that skeletons with deformed crania at the Dravlje necropolis were not linked with characteristic Germanic grave-goods, some were even without grave-goods. He thus appropriately cautioned that the possibility of barbarian burials should also be permitted at graves lacking grave-goods (Slabe 1975, 82-83).

Graves within and around churches represent a separate group: Ajdna and Tonovcov grad bear several burials, even child burials, while e.g. Rifnik, Kučar and Korinjski hrib bear only one. Perhaps this is indicative of diversely formed groups, or of a briefer duration of select settlements, or perhaps diverse customs, etc.?

Two Late Antiquity tombstones are attributed to the 6th century in the literature: the famous *Gaudentius* tombstone and the slab with an Early Christian inscription from Celeia (Egger 1927; Kolšek 1984, 343-344; Ciglencečki 1995, 182). Their datation to the 6th century is disputable as they can be attributed to the wider span of the Late Antiquity as opposed to only the 6th century. They represent the last

Fig. 7: An attempt at geographically placing the territories that Justinian bestowed on the Longobards.
 Sl. 7: Poskus geografske umestitve ozemelj, ki jih je Justinijan podaril Langobardom.

monuments of literacy during the Late Antiquity in our region and they attest to the high level of civilization even at the decline of the empire.

FINE MATERIAL CULTURE

A multitude of fine material finds which are only rarely appropriately evaluated, materialized with the excavations of settlements and necropoli, as well as with the unauthorized efforts of 'gold diggers'. The majority of reports are concurrent analyses, usually preliminary, carried out for the publication of the site. Important exceptions are the following: Kranj Lajh (Vinski 1980), Dravljana (Slabe 1975), Hrušica (Giesler 1981, 53-125),

Old christian center in Emona (Plesničar-Gec 1983), Kranj-Križišče Iskra (Sagadin 1988), Kučar (Ciglenečki 1995) and Kapucinski vrt in Koper (Cunja 1996).

Metal material finds, chiefly jewelry, are the best known. The first typological study was carried out by Kastelic: an analysis of earrings with

basket shaped pendants from the Bled-Pristava I necropolis (Kastelic 1956 and Kastelic 1960, 14-23). Certainly the most important study of fine material finds from Slovene Late Antiquity sites was contributed by Z. Vinski, who dealt with Germanic finds in particular (Vinski 1971a, b; Vinski 1978; Vinski 1980). Shorter studies by M. Slabe (Slabe 1982; Slabe 1986; Slabe 1990), D. Vuga (1974), I. Sivec-Rajterič (1975) and T. Knific (1993 and 1995) correspond.

Material goods dating to the period of the early barbarians' presence were discussed only at individual sites, such as at Predjama (P. Korošec 1982), Ljubljana (Vuga 1985) and Ptuj (P. Korošec 1968; Knific 1993; Ciglenečki 1993a; Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglenečki 1993). A rare, systematic Slovene study is dedicated to kidney shaped belt buckles dating to the beginning of the period of the Great Migration (Vuga 1985). Foreign researchers also occasionally dealt with Slovene material finds (Werner 1962; Giesler 1981; Bierbrauer 1984; Ibler 1991; Pröttel 1996). U. G. Ibler executed a synthetic examination of metal material goods of

the indigenous population in the Slovene region; unfortunately, her work is currently only accessible as a doctoral dissertation (Ibler 1991).

Initially, attention was focused primarily on material finds dating to the period of the Great Migration, instigated by J. Werner following the second World War (Werner 1962) and brilliantly supplemented by Z. Vinski with the above cited studies. Material finds of the native Roman population remained in the shadows of these - despite the cautioning of the above two - for an extended time (Mikl Curk 1972; Sivec-Rajterič 1978; Ibler 1991).

I. Sivec contributed a brief review of weapons and military accouterment (Sivec 1997), while Slabe dealt with graves bearing weapons separately (Slabe 1983), and Ciglencečki focused on iron tools (Ciglencečki 1983). Attention was drawn also by individual enticing and problematically interesting finds, such as a ring from Trojane (?) dating to the 4th century (Cvikl Zupančič 1968), two gilded fibulas from Ptuj (Jevremov 1990), objects and arrows attributed to the period of the Huns (Knific 1993) and Early Christian Christograms from Vipota (Ciglencečki 1993b). However most of these efforts are small-scale studies, attempts to classify the material finds only to clarify the stratigraphic situation in settlements, and rarely are they ambitious full-scale projects aiming to produce a synthetic review. This type of material has been impetuously accumulating lately, which only intensifies the need for monographic examinations of sites and in depth analysis of the material finds which would eventually enable a better understanding of definitive settlement and cemetery complexes. That the majority of Slovene archaeologists are concerned with investigating the archaeology of settlements is undoubtedly part of the problem, although partly also the orientation of the Department of Archaeology at the University, where these types of studies are all but neglected. Thus we are faced with the paradox of having an enormous amount of excavated material finds, as well as a satisfactory cast of trained specialists, and yet still too few research workers willing to appropriately evaluate these material finds and classify them, at least within a central European framework. In view of this, the project to compose a Synthesis of the Material Culture from the Roman Era in Slovenia, under the leadership of S. Petru, is rather commendable (see articles in *Arh. vest.* 30, 1978, 221-338). Despite numerous imperfections, the then treatment of material finds served merely as a starting-point for further analysis of fine material culture in the region of Slovenia.

Coarse cooking ware, discovered in mass amounts at settlement excavations, is particularly problematic material. S. Pahič (Pahič 1980), faced with enormous amounts of coarse pottery ware from the excavations at Brinjeva gora, was the first to acknowledge this. Only the rare individual had concerned themselves with this, up till then, and only within the framework of a wider discussion on Roman pottery (e.g. Petru 1969b; Mikl Curk 1972; Mikl Curk 1973). The first systematic publication of pottery from the excavations at Hrušica followed this event (Giesler 1981, 82-101), with a presentation of chiefly pottery dating to the 4th century. Discoveries and investigations of Late Antiquity settlements recurringly elicited this problem with the publication of the individual settlements (Leben, Valič 1978; Ciglencečki 1981, 423-427; Ciglencečki 1984; Svoljšak 1985; Ciglencečki 1995, 146-151; Cunja 1996, 122-128). H. Rodriguez chose to carry out methodical investigations of pottery from the eastern Alpine region, and even pottery from the region of Slovenia was included in several of her synthetic reviews (Rodriguez 1992; Rodriguez 1997). This is precisely how the demand for well dated luxury wares (primarily African Red Slip Ware and amphoras), which are of increasing value due to their greater chronological sensitivity, augmented. J. Hayes (Hayes 1972), M. Mackensen (Mackensen 1987) and especially Ph. Pröttel, who dedicated his dissertation to the eastern Alpine region (Pröttel 1996), are noteworthy foreign researchers in this field. V. Vidrih Perko also prepared several smaller such studies (Perko, Plesničar Gec 1991; Vidrih Perko 1992; Vidrih Perko 1995; Vidrih Perko 1997a, b; Perko, Bavdek, Lazar 1998). T. Knific contributed a synthetic presentation of late amphoras and pottery with stamped as well as burnished decoration (Knific 1994).

Glass was less frequently studied, usually only marginally in reports on individual sites (e.g. Leben, Šubic 1990, 329); these reviews are presented only approximately within the context of more extensively conceived syntheses on Roman glass (S. Petru 1974; Šubic 1974).

The large contribution born by numismatics, which recently greatly advanced and systematically organized all older material goods, as well as newer goods, and scrupulously published a larger portion of it, is also commendable (P. Kos 1988; Demo 1994). P. Kos also contributed a few studies that enriched our comprehension of issues concerning coins and our indirect comprehension of the Late Antiquity, especially the 4th and 5th centuries (P. Kos 1981; P. Kos 1983; P. Kos 1986). Ž. Demo examined Gothic coins from the Slovene region

in a more widely conceived synthetic investigation (Demo 1994).

PROBLEMS, TASKS AND PERSPECTIVES

One of the fundamental problems with the current stance of investigations is the extensive excavation activity in correspondence with the lack of a suitable response through monographic examination of individual sites. Merely partial and preliminary reports are available from the majority of sites. All three central archaeological institutions in Slovenia (the National Museum, the Department of Archaeology, the Institute of Archaeology, ZRC SAZU) have initiated research on Late Antiquity issues, although even here larger publications of select older excavations are in great delay, without which further efforts are rendered exceedingly difficult and hard to follow (especially Hrušica, Ajdovski gradec above Vranje, Bled-Pristava I, Ajdovščina above Rodik, Tinje above Loka near Žusem and Korinjski hrib). Similar publications elsewhere (to begin, let us just mention Rifnik, Predloka, Ajdna, Polhograjska gora and Brinjeva gora) can be anticipated only with the publication of these initial fundamental works, where extensive research teams worked in collaboration and where the possibilities for in depth research work are increased.

Another significant issue is instigated with the poor standard of organization in the profession, the dispersed research potential and indirectly also, financial means. Various larger and smaller investigations were carried out in the past, the majority of which were brought to a standstill halfway through or even already at the beginning. Correspondence with the heritage preservation services, who are also incapable of appropriately investigating and publishing the multitude (and ever increasing amounts of Late Antiquity) of sites, is also poor. Consequently, one of the impending tasks is to form research groups and institutional associations at the individual investigations, as only in this manner will the current stance be rectified. Better review of field investigations, a raise in the quality of field investigations, systematic instruction of the appropriate trained specialists and especially a raise in the quality of published studies are all creditable objectives. This type of correspondence would convey an elevated level of data inquiry, the application of newer and particularly nondestructive methods (e.g. Rodik, Mušič 1999) as well as a more intensive appeal to other scientific disciplines.

Much has been accomplished in the field of investigating and interpreting written sources, especially in connection with the Late Antiquity defense walls and Early Christian issues (Šašel, Petru 1971; Šašel 1980; Bratož 1986; Bratož 1990; Bratož 1994; Bratož 1996). The question of the interpretation and identification of places, landscapes, political administrative units etc., in sources (primarily that of the Anonymous geographer from Ravenna) remains open (Šašel 1970-1971; Šašel 1975b).

Meticulous examination of the archives demonstrated that the treasury of information from the time of the first delvers (especially Pečnik, Kušljan), as well as archaeologists (Mülner, Dežman, Rutar), is not yet entirely exhausted (e.g. in Božič 1995; Božič, Ciglenečki 1995). Verification of data from newer excavations, especially rescue excavations, is also deemed a necessity as erroneous interpretations are quite frequent. Insufficient cognizance of the fine material culture, pottery in particular, as a primary condition for understanding stratigraphically most often poorly visible situations in the field, presents a special issue.

All the more significant types of stronghold have undergone at least preliminary investigation within the typology of settlements. Refuges are the exception, remaining poorly known and sparingly published (e.g. Log near Podturn, Hom above the Sora, Ivank near Šmartno) so far, due to their unalluring architecture and the lack of finds. Nonetheless, they serve as an important indicator of settlement oscillation, particularly during the second half of the 3rd to the 5th centuries.

The great efforts executed during the past decades in the field of the Late Antiquity in Slovenia have, despite select deficiencies, already altered our perception till now of the decline of Antiquity and the survival of the indigenous populations. Numerous sites at the end of Antiquity demonstrate as to the more important role played by the indigenous population during the process of the Slovene ethnogenesis, they also enable an altered view as to the later settling of the Slavic population. Consequently, the search for traces in the indigenous culture during the time following the arrival of the Slavic population deems to be a particularly consequential task for improving our comprehension of Slovene ethnogenesis. Research will have to be intensified precisely for this period, when a new culture formed on the basis of the indigenous and the Slavic ones, so as to understand the acculturational process of the newcomers and better comprehend the process of ethnogenesis. Individual later sites otherwise

enable a partial reconstruction of the takeover of older indigenous elements - especially the material culture - however, this is only the beginning of our research. It is this type of research that will

be determinative in the field of the Late Antiquity and which will beneficially contribute to our knowledge on issues essential to understanding the ethnogenesis of Slovenes.

- BACHRAN, W. 1975, Das Gräberfeld (Grobišče). - In: Petru, P. and Th. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*, Kat. in monogr. 12, 99-115.
- BIERBRAUER, V. 1984, Jugoslawien seit dem Beginn der Völkerwanderung bis zur slawischen Landnahme: die Synthese auf dem Hintergrund von Migrations- und Landnahmevorgängen. - In: *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beiträge des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, 49-97, Göttingen.
- BIERBRAUER, V. 1990, Relazione conclusiva al seminario: "Insediamenti fortificati tardoromani e altomedievali nell'arco alpino". - *Arch. Med.* 17, 43-56.
- BOLTA, L. 1970-1971, Poznoantično grobišče na Rifniku pri Šentjurju. - *Arh. vest.* 21-22, 127-140.
- BOLTA, L. 1978, Rifnik-Provinzialrömische Siedlung und Gräberfeld. - In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, 49-56.
- BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*. - Kat. in monogr. 19.
- BOŽIČ, D. 1995, O zakladu poznorimskih novcev v Slatni pod Dobro in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah. - In: *Radovljški zbornik*, 38-57, Radovljica.
- BOŽIČ, D. and S. CIGLENEČKI 1995, Zenonov tremis in poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici. - *Arh. vest.* 46, 247-277.
- BRATOŽ, R. 1986, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*. - *Acta ecclesiastica Sloveniae* 8.
- BRATOŽ, R. 1990, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja /2. del/. - *Zgod. čas.* 44/4, 489-520.
- BRATOŽ, R. 1994, Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. - *Zgod. čas.* 48, 5-45.
- BRATOŽ, R. 1996, Doppelkirchen auf dem östlichen Einflußgebiet der aquileiensischen Kirche und die Frage des Einflusses Aquileias. - *Antiquité tardive* 4, 133-141.
- BREŠČAK, D. 1990a, Zloganje pri Škocjanu, Novo mesto. - In: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 103-104, Novo mesto.
- BREŠČAK, D. 1990b, Šumeje, Trebnje. - In: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 111-112, Novo mesto.
- CAMERON, A. 1993a, *The Later Roman Empire AD 284 - 430*. - London.
- CAMERON, A. 1993b, *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600*. - London, New York.
- CIGLENEČKI, S. 1979, Kastel, utrjeno naselje ali refugij? - *Arh. vest.* 30, 459-472.
- CIGLENEČKI, S. 1981, Tinje nad Loko pri Žusmu - poznoantična in slovanska naselbina. - *Arh. preg.* 22, 105-107.
- CIGLENEČKI, S. 1983, Die Eisenwerkzeuge aus den befestigten Höhensiedlungen Sloweniens aus der Völkerwanderungszeit. - *Balkanoslavica* 10, 45-54.
- CIGLENEČKI, S. 1984, Die Keramik des 4.- 6. Jahrhunderts von Gradec, Tinje und Korinjski hrib, Slowenien. - *Arch. Austr.* 68, 313-328.
- CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja. Preliminarno poročilo o raziskovanjih Korinjskega hriba in rekognosciranjih zahodne Dolenjske. - *Arh. vest.* 36, 255-284.
- CIGLENEČKI, S. 1987a, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*. - Dela 1. razr. SAZU 31.
- CIGLENEČKI, S. 1987b, Das Weiterleben der Spätantike bis zum Auftauchen der Slawen in Slowenien. - In: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa - Jahrbuch 17, 265-286.
- CIGLENEČKI, S. 1990a, K problemu datacije nastanka rimskodobnih višinskih utrdb v jugovzhodnoalpskem prostoru. - *Arh. vest.* 41, 147-176.
- CIGLENEČKI, S. 1990b, Zidani gaber, Novo mesto. - In: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 113-116.
- CIGLENEČKI, S. 1992, *Pólis Norikón, Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. - Podsreda.
- CIGLENEČKI, S. 1993a, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 505-520, Ptuj.
- CIGLENEČKI, S. 1993b, Zgodnjekrščanske najdbe z Vipote nad Pečovnikom. - *Arh. vest.* 44, 213-222.
- CIGLENEČKI, S. 1994a, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien. - *Arh. vest.* 45, 239-266.
- CIGLENEČKI, S. 1994b, Scavi nell'abitato tardo-antico di Tonovcov grad presso Caporetto (Kobarid) Slovenia. Rapporto preliminare. - *Aquil. Nos.* 65, 186-207.
- CIGLENEČKI, S. 1995, Izvrednotenje. - In: Dular, J., S. Ciglenečki and A. Dular 1995, *Kučar. Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 1, 134-190.
- CIGLENEČKI, S. 1997a, Strukturiranost poznorimske poselitve Slovenije. - *Arh. vest.* 48, 191-202.
- CIGLENEČKI, S. 1997b, Die wichtigsten Völkerwanderungszeitlichen Einfallstrassen von Osten nach Italien im Licht der neuesten Forschungen. - In: *Peregrinatio Gothica, Jantarová stezka*, Supplementum ad Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales 82, 179-191.
- CIGLENEČKI, S. 1998, *Tonovcov grad near Kobarid. An Archaeological Site. A Guide*. - Ljubljana, Kobarid.
- CVIKL-ZUPANČIČ, M. 1968, Kasnoantični prstan s portretom. - *Arh. vest.* 19, 145-148.
- CUNJA, R. 1996, *Poznorimski in zgodnjekrščanski Koper. Arheološko izkopavanje na bivšem Kapucinskem vrtu v letih 1986-1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja*. - Koper.
- CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptujju. - *Čas. zgod. narod.* 2, 46-62.
- DEMANDT, A. 1989, *Die Spätantike. Römische geschichte von Diocletian bis Justinian*. - Handbuch der Altertumswissenschaft III.6, München.
- DEMO, Ž. 1994, *Ostrogothic coinage from collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*. - Situla 32.
- DULAR, J. et al. 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeniški dolini. - *Arh. vest.* 42, 65-198.
- EGGER, R. 1927, Eine altchristliche Bischofsinschrift. - *Mitt. des Ver. klas. Phil. in Wien* 4, 3-7.
- EGGER, R. 1942, Die Ostalpen in der Spätantike. - *Das neue Bild der Antike* 2, 395ss. (Citirano po *Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger* 1, 257-271).
- GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. - In: *Ad Pirum (Hrušica)*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 53-127.

- GRAFENAUER, B. 1978, *Zgodovina slovenskega naroda* 1. - Ljubljana.
- GUŠTIN, M. 1985, Antične najdbe iz Posavja. Poročilo o izkopavanjih v letih 1974-1982. - *Arh. vest.* 36, 147-162.
- HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*. - London.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnik)*. - Dela 1. razr. SAZU 33, 74-77.
- IBLER, U. G. 1991, *Studien zum Kontinuitätsproblem am Übergang von der Antike zum Mittelalter in Nord- und Westjugoslawien*. - Inaugural-Dissertation, Bonn.
- JELOČNIK, A. 1973, *Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije*. - Situla 12.
- JELOČNIK, A. and P. KOS 1993, *Zakladna najdba Čentur - C. Folisi Maksencija in tetrahije*. - Situla 23.
- JEVREMOV, B. 1990, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Petovione. - *Arh. vest.* 41, 389-402.
- JEVREMOV B., M. TOMANIČ JEVREMOV and S. CIGLENEČKI 1993, Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu. - *Arh. vest.* 44, 223-234.
- JONES, A. H. M. 1964, *The Later Roman Empire 284 - 602*. - Oxford.
- JOSIPOVIČ, D. 1988, Kaplja vas. - *Var. spom.* 30, 259, 264.
- KASTELIC, J. 1956, Les boucles d'oreilles a corbeille en Slovenie. - *Arch. Jug.* 2, 119-129.
- KASTELIC, J. 1960, *Slovanska nekropola na Bledu*. - Dela 1. razr. SAZU 13, 1960.
- KASTELIC, J. 1964-1965, Nekaj problemov zgodnjerednjeveške arheologije v Sloveniji. - *Arh. vest.* 15-16, 109-124.
- KLEMENC, J. 1950, *Ptujski grad v kasni antiki*. - Dela 1. razr. SAZU 4.
- KLEMENC, J. 1955, *Zgodovina Emone*. - In: *Zgodovina Ljubljane* 1, 331-426.
- KNIFIC, T. 1979, Vranje pri Sevnici. Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (leto 1974). - *Arh. vest.* 30, 732-385.
- KNIFIC, T. 1986, Blejski kot (Bled Region). - *Arh. preg.*, 132 - 135.
- KNIFIC, T. 1993, Hunski sledovi v Sloveniji? - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 521-542, Ptuj.
- KNIFIC, T. 1994, Vranje near Sevnica. A Late Roman Settlement in the Light of Certain Pottery Finds. - *Arh. vest.* 45, 1994, 211-237.
- KNIFIC, T. 1994 - 1995a, Godič. - *Var. spom.* 36, 234-235.
- KNIFIC, T. 1994 - 1995b, Moste. - *Var. spom.* 36, 236-238.
- KNIFIC, T. 1995, Vojsčaki iz mesta Karnija. - In: *Kranjski zbornik*, 23-40, Kranj.
- KNIFIC T. and M. SAGADIN 1991, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*, 11-32, Ljubljana.
- KNIFIC T. and D. SVOLJŠAK, Grobovi langobardskih vojsčakov iz Solkana (Nove Gorice). - *Arh. vest.* 35, 1984, 277-292.
- KOLŠEK, V. 1975, Celje. - In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 279-282.
- KOLŠEK, V. 1984, Nekaj podatkov o zgodnjem krščanstvu v Celjeji. - *Arh. vest.* 35, 342-345.
- KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji*. - Celje.
- KOROŠEC, P. 1950, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptujju. - In: *Arheološka poročila*, Dela 1. razr. SAZU 3, 75-111.
- KOROŠEC, P. 1951, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani. - *Arh. vest.* 2, 156-183.
- KOROŠEC, P. 1968, Elementi obdobja preseljevanja na nekropoli na Ptujskem gradu. - *Arh. vest.* 19, 287-291.
- KOROŠEC, P. 1974, Arheološke raziskave na Svetih gorah nad Sotlo. - *Arh. vest.* 25, 483-517.
- KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. st. do sredine 5. st. - *Arh. vest.* 33, 84-104.
- KOROŠEC, P. 1997, Svete gore nad Bistrico ob Sotli v pozno-rimskem obdobju. - *Arh. vest.* 48, 333-339.
- KOS, M. 1955, *Zgodovina Slovencev. Od naselitve do petnajstega stoletja*. - Ljubljana.
- KOS, P. 1981, Neue langobardische Viertelsiliquen. - *Germania* 59/1, 97-103.
- KOS, P. 1983, Antični novci. - In: Plesničar-Gec, L., *Starokrščanski center v Emoni*, Kat. in monogr. 21.
- KOS, P. 1986, *The monetary circulation in the southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. - A.D. 1000*. - Situla 24.
- KOS, P. 1988, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 1, 2 - Berlin.
- LEBEN, F. and Z. ŠUBIC 1990, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj hribu na Logaški planoti. - *Arh. vest.* 41, 313-354.
- LEBEN, F. and A. VALIČ 1978, Ajdna. - *Arh. vest.* 29, 532-545.
- LUBŠINA-TUŠEK, M. 1981, Tlorisne zasnove rimskih vil v Sloveniji. - *Čas. zgod. narod.* 17, 153-203.
- MACKENSEN, M. 1981, Die römischen Fundmünzen. - In: *Ad Pirum (Hrušica)*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 131 - 152.
- MACKENSEN, M. 1987, *Mediterrane Sigillata, Lampen und Amphoren*. - In: Bierbrauer, V., *Inviolino-Iblligo in Friaul 1, Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33, 229-265.
- MARGETIČ, L. 1992, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji. - *Arh. vest.* 43, 149-173.
- MASON, Ph. 1998, Late Roman Črnomelj and Bela krajina. - *Arh. vest.* 49, 285-313.
- MIKL CURK, I. 1972, Nekaj misli o poznoantični materialni kulturi v Sloveniji. - *Arh. vest.* 23, 376-383.
- MIKL CURK, I. 1973, Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi v Sloveniji. - *Arh. vest.* 24, 883-900.
- MIRNIK PREZELJ, I. 1998, Slovenska zgodnjerednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo - pogled z "Zahoda". - *Arh. vest.* 49, 361-381.
- MUŠIČ, B. 1999, Geophysical prospecting in Slovenia: an overview from the year 1990 with some observations related to the natural environment. - *Arh. vest.* 50, 349-405.
- OSMUK, N. 1978, Nove najdbe iz časov preseljevanja narodov v spodnji Vipavski dolini. - *Arh. vest.* 29, 464-476.
- OSMUK, N. 1997, Ajdovščina - Castra. Stanje arheoloških raziskav (1994). - *Arh. vest.* 48, 119-130.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. - *Razpr. I. razr. SAZU* 6, 217-308.
- PAHIČ, S. 1980, Prvi podatki o grobi hišni lončenini z Brinjeve gore. - *Arh. vest.* 31, 89-132.
- PERKO, V. and L. PLESNIČAR GEC 1991, Einfluss der Terra Sigillata Chiara auf die einheimischen Keramikformen in Emona. - *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 29/30, 109 - 117.
- PERKO, V., A. BAVDEK and I. LAZAR 1998, Poznoantično najdišče Šmarata. - *Arh. vest.* 49, 271-283.
- PETRU, P. 1964-1965, Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji. - *Arh. vest.* 15-16, 65 -107.
- PETRU, P. 1969a, Najnovija istraživanja Julijskih Alpa. - *Osj. zbor.* 12, 5-24.
- PETRU, P. 1969b, Poskus časovne razporeditve lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in v Posavju. - *Razpr. I. razr. SAZU* 6, 195-213.
- PETRU, P. 1972, Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. - *Arh. vest.* 23, 343-366.
- PETRU, P. 1976, *Zaton antike*. Razstavni katalog. - Ljubljana.
- PETRU, P. 1978a, Poznoantična poselitve Slovenije. - *Arh. vest.* 29, 359-367.
- PETRU, P. 1978b, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek. - *Zgod. čas.* 32, 221-232.
- PETRU, P. 1982, Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije. - *Zgod. čas.* 36, 295-310.

- PETRU, P. and Th. ULBERT 1975, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*. - Kat. in monogr. 12.
- PETRU, S. 1974, Rimsko steklo Slovenije. - *Arh. vest.* 25, 13-34.
- PIRKMAJER, D. 1986, Vranja peč. - *Var. spom.* 28, 295.
- PIRKMAJER, D. 1994, *Rifnik. Arheološko najdišče. Vodnik*. - Celje.
- PIRKOVIČ, I. 1970-1971, Langobardi v panonski fazi. - *Arh. vest.* 21-22, 173-194.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PLESNIČAR GEC, L. 1997, Emona v pozni antiki v luči arhitekture. - *Arh. vest.* 48, 359-370.
- PLESNIČAR, L. and I. SIVEC 1978, Emona at the beginning of great migration period. - In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, 59-64, Novi Sad.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramikimporte des 2.-7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaraum und in Slowenien*. - Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2.
- RIEGL, A. 1901, *Die Spätromische Kunst-Industrie nach den Funden in Österreich-Ungarn*. - Wien.
- RODRIGUEZ, H. 1992, Bemerkungen zur relativchronologischen Gliederung der südostalpinen spätromisch-spätantiken Gebrauchskeramik. - In: *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo. Metodi di indagine e risultati*, Biblioteca di Archeologia Medievale 9, 159-178.
- RODRIGUEZ, H. 1997, Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n.Chr.) im Spiegel der südost-alpinen Gebrauchskeramik. - *Arh. vest.* 48, 153-177.
- RUS, J. 1939, Joannes zadnji škof panonske in prvi istrske Emone. - *Glas. Muz. dr.* 20, 152.
- SAGADIN, M. 1988, *Kranj - križišče Iskra*. - Kat. in monogr. 24.
- SAGADIN, M. 1989, Ivank nad Šmartnim v Tuhinjski dolini. - *Var. spom.* 31, 250.
- SAGADIN, M. 1991, Kranj-Pungart. - *Var. spom.* 33, 221.
- SAGADIN, M. 1995, Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem. - In: *Kranjski zbornik*, 13-22, Kranj.
- SAGADIN, M. 1997, *Ajdna nad Potoki*. - Kult. in nar. spom. Slov. 190.
- SARIA, B. 1939, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 20, 115-151.
- SARIA, B. 1958, Germanische Bodenfunde aus dem westlichen Südosten. - *Südostdeutsches Archiv* 1, 76-87.
- SIVEC, I. 1997, Poznoantično orožje na Slovenskem. - *Arh. vest.* 48, 143-151.
- SIVEC-RAJTERIČ, I. 1975, Gleicharmige Bügelfibeln in dem altsässigen und Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis. - *Balcanoslavica* 4, 67-79.
- SIVEC-RAJTERIČ, I. 1978, Tvarna kultura pozne antike. - *Arh. vest.* 29, 393-404.
- SLABE, M. 1975, *Dravljje. Grobišče iz časov preseljevanja ljudstev*. - Situla 16.
- SLABE, M. 1976, Arheološke najdbe iz zbirke Jamarskega kluba Kostanjevica na Krki. - *Arh. vest.* 27, 283-288.
- SLABE, M. 1980, *Polhograjska gora*. - Kult. in nar. spom. Slov. 103.
- SLABE, M. 1982, Langobardski in drugi germanski kulturni elementi v jugovzhodnem predalpskem prostoru. - *Arh. vest.* 33, 169-172.
- SLABE, M. 1982-1983, Versuch einer Darstellung der Besiedlung des Talkessels von Ljubljana. - *Arch. Iug.* 22-23, 63-69.
- SLABE, M. 1983, Über die Bedeutung der Gräber mit Waffen aus der Völkerwanderungszeit in Slowenien. - *Balcanoslavica* 10, 29-36.
- SLABE, M. 1986, O nakitu in okrasu iz časa preseljevanja ljudstev na slovenskem. - In: *Zbornik posveten na Boško Babič*, 199-204.
- SLABE, M. 1990, O prstanih iz časa preseljevanja ljudstev na Slovenskem. - *Arh. vest.* 41, 455-464.
- SLAPŠAK, B. 1978, Rodik-Ajdovščina. - *Arh. vest.* 29, 546-547.
- SLAPŠAK, B. 1985, Ajdovščina nad Rodikom. Prazgodovinsko in antično naselje (Prehistoric and Roman Settlement). - *Arh. preg.* 26, 135-136.
- SNOJ, D. 1996, Koper. - *Var. spom.* 37, 49-52.
- SNOJ, D. and M. NOVŠAK 1992, Piran. - *Var. spom.* 34, 268-272.
- STARE, V. 1952, Pozno antično grobišče na Ravnem brdu. - *Arh. vest.* 3, 137-144.
- STARE, V. 1977a, Cerov log. - *Var. spom.* 21, 282-283.
- STARE, V. 1977b, Gorenje Vrhpolje pri Šentjerneju. - *Var. spom.* 21, 285-287.
- STARE, V. 1980, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. - Kat. in monogr. 18.
- STRMČNIK, M. 1997, Mariborsko - bistriško območje v poznorimski dobi. - *Arh. vest.* 48, 269-288.
- SVOLJŠAK, D. 1985, Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966. - *Arh. vest.* 36, 195-236.
- ŠAŠEL, J. 1968, Emona. In: *RE Suppl.* 11, 540-578.
- ŠAŠEL, J. 1970-1971, Alpes Iuliana. - *Arh. vest.* 21-22, 33-44.
- ŠAŠEL, J. 1975a, Kasnoantično in zgodnjerednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. - In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 68-73, Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. 1975b, Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae). - In: *Arheološka najdišča Slovenije*, 74-104, Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. 1980, Zur Historischen ethnographie des mittleren Donaauraums. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, 13-17, Denkschr. Phil.-hist. Kl. d. Österr. Akad. Wiss. 145.
- ŠAŠEL, J. and P. PETRU 1971, *Claustra Alpium Iuliarum I, Fontes*. - Kat. in monogr. 5.
- ŠAŠEL KOS, M. 1994, Romulovo poslanstvo pri Atilu. (Ena zadnjih omemb Petovione v antični literaturi). - *Zgod. čas.* 48, 285-295.
- ŠRIBAR, V. 1967, Zgodnjerednjeveško grobišče in naselbina v Podmelcu - Baška grapa. - *Arh. vest.* 18, 377-388.
- ŠUBIC, Z. 1974, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu. - *Arh. vest.* 25, 39-61.
- TAVANO, S. 1995, Notizen zur Bibliographie Mitteleuropas. - *Kadmos, Der mitteleuropäische Anzeiger* 8/b, 5-16.
- TUŠEK, I. 1997, Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi - zahod na Ptuju. - *Arh. vest.* 48, 289-300.
- ULBERT, Th. 1979, Zur Siedlungskontinuität im südöstlichen Alpenraum (vom 2. bis 6. Jahrhundert n. Chr.) Dargestellt am Beispiel von Vranje (ehem. Untersteiermark). - *Vorträge und Forschungen* 25, 141-157.
- ULBERT, Th. (ed.) 1981, *Ad Pirum (Hrušica). Spätromische Paßbefestigung in den Julischen Alpen*. Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31.
- VALIČ, A. 1985, Ajdna nad Potoki. - *Var. spom.* 27, 1985, 265-272.
- VIČIČ, B. 1990, Horizontalna stratigrafija poznoantičnega grobišča na Rifniku. - *Arh. vest.* 41, 1990, 439-454.
- VIDRIH PERKO, V. 1992, Afriška sigilata v Emoni. - *Arh. vest.* 43, 93-107.
- VIDRIH PERKO, V. 1994, *Poznoantične amfore v Sloveniji*. - Disertacija FF Ljubljana.
- VIDRIH PERKO, V. 1995, Spätantike keramische Neufunde aus Piran. - *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 34 = *Alba Regia* 25, 241-248.
- VIDRIH PERKO, V. 1997a, Rimskodobna keramika z Ajdovščine pri Rodiku. - *Arh. vest.* 48, 341-358.
- VIDRIH PERKO, V. 1997b, Some Late Roman Ceramic Finds from the Slovenian Karst Region. - *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 35, 249-258.

- VINSKI, Z. 1971a, Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400 do 800 godine. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 5, 47-73.
- VINSKI, Z. 1971b, Die völkerwanderungszeitliche Nekropole in Kranj und der Reihengräberfelder-Horizont des 6. Jahrhunderts im westlichen Jugoslawien. - In: *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques. Beograd 9 - 15 septembre 1971* 1, 253-265, Beograd.
- VINSKI, Z. 1978, Archäologische Spuren ostgotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens. - In: *Problemi seobe naroda u Karpatsoj kotlini*, 33-47, Novi Sad.
- VINSKI, Z. 1980, Ovrednotenje grobnih pridatkov. - In: Stare, V., *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18, 1980, 17-32.
- VUGA, D. 1973, The early mediaeval necropolis at Roje pri Moravčah (Moravče pri Gabrovki) in Dolenjska, in the light of archaeological explorations up to the present time. - *Balcanoslavica* 2, 59-72.
- VUGA, D. 1974, Sveta gora v Zasavju (Rovišče). - *Arh. vest.* 25, 424-445.
- VUGA, D. 1980, A Study of Burying Methods in the Period of the Great Migration (5th to 6th centuries) in the South-eastern Alpine and Cisalpine World. - *Balcanoslavica* 9, 17-25.
- VUGA, D. 1985, Moški grob z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. Poznorimske in barbarske ledvičaste pasne sponse z ovalnim okovom. - *Arh. vest.* 36, 237-254.
- WARD-PERKINS, B. 1997, Continuitists, Catastrophists, and the Towns of Post-Roman Northern Italy. - *Papers of the British School at Rome* 65, 157-176.
- WERNER, J. 1962, *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. - Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Neue Folge 55.

Izsledki in problemi poznoantične arheologije v Sloveniji

UVOD IN KRATKA ZGODOVINA RAZISKAV

V začetku se zdi smiselno podati nekaj osnovnih premis o poznoantičnem obdobju, ki se je kot samostojna entiteta uveljavilo razmeroma pozno. Prav tako se zdi potrebno pokazati sprejemanje in uveljavitev tega obdobja v slovenski arheologiji, saj je bilo še pred 35 leti, ob predstavitvi problemskih sintez rimskega in zgodnesrednjeveškega obdobja v Sloveniji, obravnavano le obrobno (P. Petru 1964-1965; Kastelic 1964-1965).

Najprej se je potrebno dotakniti že samega poimenovanja obdobja, ki je velikokrat napačno razumljeno in narobe uporabljano. Različne oznake za isto obdobje, ki se ne ujemajo povsem s pojmom pozne antike so še zgodnji srednji vek, poznorimsko obdobje, obdobje preseljevanja ljudstev in zgodnje bizantinsko obdobje. Odražajo kompleksnost obdobja in različnost poudarkov, ki jih je mogoče izpostaviti pri obravnavi problematike tega časa.

Poznoantično obdobje, katerega začetek je na eni strani historično opredeljen s pomembnimi prelomnicami v času vladarjev Dioklecijana in Konstantina, se ujema z začetkom spreminjanja naselbinske slike, ki je posredno važen pokazatelj za usodne spremembe v takratni politiki in družbi. Obdobje se zaključuje okvirno konec 6. st., kar se v našem prostoru dobro sklada z naselitvijo Slovanov ob koncu 6. in v 7. stoletju. O problematiki vsebine in poimenovanja obdobja je bilo že veliko zapisanega, najboljši sintetični pregled pa vsekakor pri A. Demandtu (1989). Obstaja tudi krajši pregled te zapletene problematike slovenske avtorice I. Mirnik Prezelj, ki pa je pisan zgolj iz optike zahodne "zahodne strani", in ki ne upošteva temeljnih del z evropskega kontinenta, ki so konstituirala pozno-antično obdobje (Mirnik Prezelj 1998).

Poznoantična doba se je kot samostojno in zaključeno obdobje v arheološki stroki pojavila pozno, kar je povsem razumljivo in skladno z dejstvom, da je to označbo prvi uporabil J. Burckhardt sredi 19. st. in da se je v zgodovinski stroki uveljavila šele v začetku 20. st. (Demandt 1989, 477). Hkrati s tem se je označba uveljavila v arheološkem raziskovanju, še posebej, ko je dal obdobju močan poudarek umetnostni zgodovinar A. Riegl, ki je v okrasju tega časa prepoznal poseben zaključen razvoj stila (Riegl 1901). Med različnimi arheološkimi avtorji, ki so pripomogli k uveljavitvi tega pojma, se zdi smiselno omeniti le velikega raziskovalca poznoantičnega obdobja R. Eggerja, ki je to problematiko posebej predstavil v članku z naslovom "Die Ostalpen in der Spätantike" (Egger 1942). Poznoantična doba kot samostojno obdobje je v večjem delu evropskega prostora tako že dolgo uveljavljena in dobro zasidrana. Nekoliko počasneje se

uveljavlja v angleško govorečem območju, kjer je bila večinoma znana kot Late Roman Empire. Tako je pomembno delo A. H. M. Jonesa o pozni antiki naslovljeno z "Later Roman Empire" (Jones 1964), v novejši literaturi pa je Cameronov sintetični prikaz razdeljen že v dva dela: Late Roman Empire (284-430), v mediteranskem svetu pa je kasnejši del označen kot Late Antiquity (395-600) (Cameron 1993a; b). S tem v zvezi je umestno poudariti tudi pri nas večkrat opazno nejasnost glede zamenjave terminov poznorimsko in poznoantično obdobje. Seveda je prvi uporabljen le za ožje obdobje, ki zajema čas do formalnega propada rimske države leta 476.

Poznoantično obdobje se je kot zaključena celota zgodaj uveljavilo tudi v slovenskem prostoru. B. Saria je v svojem temeljnem pregledu vojaške zgodovine v rimski dobi posebno poglavje odmeril prav poznoantičnemu obdobju, čeprav je bil njegov pogled takrat v veliki meri uprt le v alpske zapore (Saria 1939, 142-148).

Značilno je dejstvo, da se poznoantično obdobje leta 1965 v dveh pomembnih člankih, ki sta pregledno osvetlila dotedanje rezultate in kazala pot vnaprej, omenja silno skopo. Tako je P. Petru v daljšem odstavku omenil le raziskovanja sistema italjskih zapor in z njimi povezano raziskovanje refugijev (P. Petru 1964-1965, 90 in 92). J. Kastelic, ki se je v sintetično koncipiranem pregledu zgodnesrednjeveškega obdobja mimogrede dotaknil tudi poznoantične problematike, je tu zastavil le vprašanja in samo nakazal glavne probleme (Kastelic 1964-1965, 111-113). Odgovorov pa še ni bilo slutiti. Tako je polnih deset let kasneje J. Šašel temeljil svojo predstavitev poznoantičnega obdobja predvsem na pisanih virih in ob tem ponovno zastavil kopico vprašanj, ki so se takrat zdela nerešljiva (Šašel 1975a).

Poznoantično obdobje se je polno uveljavilo v sedemdesetih letih po veliki akciji raziskav poznorimskega zapornega sistema (Šašel, Petru 1971) in po dveh velikih slovensko-nemških izkopavanjih na Hrušici in Ajdovskem gradu nad Vranjem (Petru, Ulbert 1975; Ulbert 1981). Postalo je česta in primerna označba obdobja, ki se je z raziskavami v slovenskem prostoru le še dodatno potrjevalo kot pomemben samostojni člen v verigi zgodovinskih obdobij (Petru 1972; Šašel 1975a; Petru 1978a; Ciglenečki 1987a).

Pomembno vlogo v razvoju poznoantičnih raziskav so imeli tudi simpoziji, ki jih je v začetku organiziralo Slovensko arheološko društvo. Tako "Kolokvij o zgodnjem srednjem veku v Sloveniji" (Ljubljana 1966) (prispevki so objavljeni v *Arh. vest.* 18, 1967, 315-461), kjer je bilo poznoantično obdobje le delno prisotno ter drugi "Kolokvij o zgodnjem srednjem veku" (Kranj 1968), kjer je bila poznoantična komponenta že

močneje izražena (prispevki so objavljeni v *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 5-236). Sledil je velik in odmeven kolokvij "Zaton antike" leta 1976 v Ljubljani (prispevki so objavljeni v *Arh. vest.* 29, 1978, 357-707), ki ga je spremljala tudi velika razstava, pomembna pa je bila tudi manjša publikacija ob razstavi, ki je na poljuden način predstavila obdobje in postavila dotedanje arheološke izsledke v zgodovinski okvir (Petru 1976). Iz novejšega časa smemo omeniti razstavo "Pismo brez pisave" (Ljubljana 1991), kjer je bil poudarek na zgodnjekrščanski komponenti v poznoantičnem času z bogatim katalogom gradiva in s spremnimi študijami (Knific, Sagadin 1991) ter manjši mednarodni "Simpozij o poznoantičnih višinskih utrdbah" (Regensburg 1993), ki je predstavil najnovejše izsledke in jih na sintetičen način umestil v srednjeevropski okvir (prispevki so objavljeni v *Arh. vest.* 45, 1994, 143-266). Septembra leta 1994, ob 1600 letnici boja med Teodozijem in Evgenijem, je bil na Zemonu skupaj z zgodovinarji organiziran mednarodni simpozij "Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi" (prispevki arheološkega dela so objavljeni v *Arh. vest.* 48, 1997, 117-370, zgodovinskega dela pa v *Situli* 34, 1996; uredil R. Bratož).

Termin poznoantično obdobje odlično odraža čas, ki je po svojem značaju še vedno antičen, vendar ga poleg naselbinskih, gospodarskih in družbenih sprememb določajo predvsem nastop in uveljavitev krščanstva ter delna prisotnost barbarov, posebej Germanov. Njegova svojskost se odlično odraža v spremenjeni podobi naselbin, v radikalno spremenjenem ritusu pokopavanja (prevlada skeletnega pokopa), pojavu zgodnjekrščanske arhitekture in seveda v drobnem gradivu. Če bi kot odločilen dejavnik smeli upoštevati prav spremembe v naselbinski sliki, bi smeli začetek pomakniti še nekoliko nazaj v čas Galijena in Avrelijana, ko pride do začetka spreminjanja naselbinske slike, do ponovne uporabe utrjenih višinskih postojank (Ciglencečki 1990a, 154-156). Zaključek obdobja je mogoče poveza-ti s prihodom Slovanov, ki pa je v podrobnostih - zaradi pomanjkljive raziskanosti - malo znan in ga težko časovno podrobneje zamejimo. Šele s prihodom Slovanov pride do po-novnih sprememb v poselitveni podobi, družbi, socialni strukturi, religiji in - za arheologe posebej razvidno - v materialni kulturi.

Poznoantična arheologija v Sloveniji, kateri so dale prvo večjo spodbudo raziskave italjskih in pozneje višinskih postojank, je ob sodelovanju kar največjega dela slovenskih arheologov napravila prve pomembne korake in se uveljavila, odgovorila pa je tudi že na mnoga vprašanja, ki so se še pred kratkim zdela nerešljiva.

NASELBINSKA SLIKA

Sistematična raziskovanja poznoantične naselbinske slike so se z nekaj izjemami začela pozno. Tako so bile v starejših raziskovalnih fazah predmet podrobnejših raziskav posebej opažene poznorimske postojanke, ki so ležale v bližini današnjih naselij ali celo v njih in v bližini cest: Ajdovščina, Hrušica, Vrhnika, Velike Malence (Saria 1939, 142-148; P. Petru 1972). Prevladovalo je mnenje, da so naselbine kljub osiromašenju obstojale dalje (posebej mesta), pomanjkanje ustreznih najdb pa so pripisovali slabi raziskanosti in slabim možnostim odkritja (kasnejša preplastitev) (Klemenc 1950; M. Kos 1955, 28-29). Skratka, predstavljali so si nadaljevanje poselitvene slike iz rimskega obdobja, le da v močno osiromašeni varianti.

V preteklih desetletjih se je nato tovrstnim raziskavam posvetil velik del slovenskih arheologov, zato tudi rezultati niso izostali (P. Petru 1982; Ciglencečki 1987a in Ciglencečki 1994a). Če primerjamo sedanje rezultate s tistimi, ki so jih lahko predstavili še leta 1958, vidimo ogromen pomik v poznavanju in razumevanju poznoantičnega obdobja v slovenskem območju (Saria 1958, 81). Dobro so bile sicer že znane poznorimske trdnjave, kot npr. Hrušica in Ajdovščina,

čas poznega 5. in 6. st. pa je bil na zemljevidu le z zgolj nekaj nakazanimi najdišči popolna neznanka. J. Šašel je še leta 1975 pisal, da pri obravnavi poznoantičnega časa nimamo vpogleda v poselitev podeželja (Šašel 1975a, 69). Vendar se je prav v 70-tih letih podoba raz-iskanosti začela bistveno spreminjati. Začela je era intenzivnih raziskav poznoantičnih višinskih najdišč, ki so se z leti močno nakopila. Mnoga, že prej znana prazgodovinska gradišča pa so bila v tem obdobju prepoznana kot poznoantična.

Najprej se je treba dotakniti velikokrat omenjanega problema obstoja mest v drugi polovici 5. in v 6. st. (navajam le nekaj pomembnejših pregledov te problematike in omemb: Saria 1939, 148; Klemenc 1955; P. Petru 1964-1965, 90; Šašel 1972, 5; P. Petru 1978b, 225-226; Slabe 1975, 86-87; Plesničar-Gec 1983, 32; Ciglencečki 1987b, 268-269; Ciglencečki 1993a, 514).

Zaradi omemb škofov iz Celeje in Emone še pozno v 6. st. so zgodovinarji utemeljevali obstoj mest v 5. in 6. st. (Rus 1939; M. Kos 1955, 28-29; Grafenauer 1978, 231). Arheologi so jim ob nezadostni raziskanosti največkrat sledili in pri tem uporabili še tako skromne najdbe, da bi potrdili resničnost teh domnev. Tako je prišlo do močnega izkrivljanja poselitvene slike, v kateri so skušali prikazati kontinuiteto večine rimskih mest vse do prihoda Slovanov (prim. pri Klemenc 1950, 80-81; Klemenc 1955, 333; Šašel 1968, 560; Kolšek 1975; Kolšek 1984; Šašel Kos 1994, 287; Plesničar Gec 1997, 368).

Dejstvo je, da doslej v vseh rimskih mestih na sedanjem slovenskem prostoru ni bila dokazana zaključena naselbinska plast iz tega obdobja (Slabe 1975, 85-87; Ciglencečki 1993a, 514; Ciglencečki 1997a, 192). Pri večini mest celo ni nikakršnih dokazov, ki bi govorili o njihovem obstoju v sredini 5. st. Obstajajo le posamezni predmeti, ki pa so v večini starejše najdbe, brez dokumentacije in zato brez vsakršne izpovedne vrednosti (Klemenc 1955, 353; Slabe 1975, 84-86; Plesničar Gec 1997, 366-368).

Redki zanesljivo datirani pozni predmeti (tu mislim predvsem na fibulo pava iz lokacije Šumi v Ljubljani in pozno fibulo jelena s Panorame na Ptuj) kažejo prej na krajšo prisotnost posameznikov ali skupin, ki so se na svoji poti proti Italiji krajši čas zadrževali v ruševinah mest, kot na kontinuirano poselitev mest do konca 6. st. (Plesničar, Sivec-Rajterič 1978, 61; Ciglencečki 1993a, 512).

Pomemben kronološki kazalec je tudi afriška sigilata. Pred kratkim opravljena študija Ph. Pröttela je pokazala, da je mogoče najmlajše kose sigilate v Emoni, Celeji in Petovionii datirati najdalj do sredine 5. st. (Pröttel 1996, 126, 128, 129-130).

Dokaz za nadaljnji obstoj mesta in njegovih institucij nikakor ne morejo biti ostaline posameznih primitivnih bivališč, ki se sporadično omenjajo, a doslej v literaturi še niso podrobneje objavljene (Klemenc 1955, 333; Plesničar Gec 1997, 366). Najtehtnejši dokaz za diskontinuiteto mesta in predvsem cerkvenega središča so ostaline zgodnjekrščanski cerkva, ki so bile ugotovljene v treh prej naštetih mestih in kažejo sledove opustitve ali celo uničenja v prvi polovici 5. st. Nikoli več niso bile obnovljene, kar nedvoumno potrjuje premik klerikov s škofom na čelu drugam.

Ob tem se zdi potrebno spomniti tudi na diskusijo o istem problemu, ki poteka med arheologi v Italiji, kjer so v nekaterih mestih odkrili skromne ostanke lesenih stavb (Luni, Brescia, Verona), a se ne morejo sporazumeti, ali imajo pred sabo znake kontinuitete mesta ali ne (Ward-Perkins 1997). Treba pa je opozoriti, da diskusija teče ob povsem oprijemljivih stavbnih ostankih s pripadajočim obsežnim drobnim gradivom. Pri nas tovrstnih sledov ni, zato ugotavljamo popolno diskontinuiteto v vseh štirih rimskih mestih.

Podoba podeželja v 4. in 5. st. je slabo poznana. Rimske vile ali redke druge oblike naselbin so ugasnile najkasneje v prvi polovici 5. st. hkrati s propadom mest (Lubšina-Tušek 1981, 183, 184-186, 172; Guštin 1985; Breščak 1990a; Božič 1995; Strmčnik 1997).

V poznorimskem obdobju (če s tem omejimo zgodnejši del poznoantičnega obdobja) so nastale tudi številne utrjene vojaške postojanke z osnovnim namenom čuvati vhod v Italijo in v skladu z Dioklecijanovo reorganizacijo vojske z globinsko namestitvijo vojaških oddelkov. Te postojanke so zaradi dobro vidnih, in deloma že prej raziskanih ostankov dobro znane in nakazujejo začetek pospešenega utrjevanja sedanega slovenskega prostora (Saria 1939, 142-148; P. Petru 1969a; Šašel, Petru 1971; Ulbert 1981; Ciglencečki 1987a, 111-112; Pröttel 1996, 133-149; Ciglencečki 1997a, 193). Velika večina jih je v navezavi z zapornim sistemom Claustra. Od novejših raziskav je potrebno omeniti posebej tiste v Ajdovščini (Osmuk 1997), na Vrhnikih (Horvat 1990) in Martinj hribu (Leben, Šubic 1990). Večina teh utrd je bila postavljena na naravno že boljše zavarovanih mestih, večidel na manjših vzpetinah, a zato opremljena z močnejšimi obrambnimi napravami. Njim se pridružuje nekaj v novejšem času prepoznanih utrd, ki so slabše raziskane, vendar njihova naravno dobro zavarovana lega in v njih najdeni predmeti vojaškega značaja dovoljujejo misel, da so te dopolnjevale mrežo prej omenjenih postojank in da so imele poleg strateškega značaja tudi signalne naloge. Mednje sodijo Rodik (Slapšak 1978; Slapšak 1985), Gradišče pri Dunaju, Zbelov-ska gora, Svete gore nad Sotlo (Ciglencečki 1992, 25-27, 81-85, 67-70), Sv. Pavel nad Planino (Ciglencečki 1997a, 197-198), Ančnikovo gradišče (Strmčnik 1997, 272-281), Čentur (Jeločnik 1973; Jeločnik, Kos 1983), Tonovcov grad (Ciglencečki 1998, 9-10) idr. O problemu časa nastanka in trajanju tovrstnih utrd glej pri M. Mackensenu (1981, 147-152), P. Kosu (1986, 195-217), S. Ciglencečkom (1987a, 123-127), Ph. Pröttelu (1996, 135-137) in N. Osmukovi (1997, 122 in 126-127).

Najvažnejši element naselbinske slike poznoantičnega obdobja predstavljajo utrjene višinske postojanke, največkrat v odmaknjenih in težje dostopnih predelih Slovenije. Njihova podoba je - neglede na vsakokratno prilagojenost terenu - tipološko zelo pestra. Dolgo so jih posplošno označevali kot pribežališča oz. "refugije". Ciglencečki je leta 1979 opozoril na kompleksnost poselitve in višinskih utrd, ki se izraža v različnih tipih postojank (Ciglencečki 1979). Leta 1987 je bilo v kronologiji višinskih utrd jasno razvidnih že več poselitvenih sunkov, mogoče pa je bilo tudi trditi, da na večini utrd ni sledov kontinuirane poselitve od 4. do 6. st., o čemer je bila takrat prepričana večina raziskovalcev (Ciglencečki 1987a, 121-127 in posebej 126).

Kar nekaj časa je prevladovalo mnenje, da je začetek utrditve in prvo poselitve višinskih utrd iskati v drugi polovici 2. st. (P. Petru 1978a, 360; Ulbert 1979, 143; P. Petru 1982, 297) in posamezno še danes (Pröttel 1996, 152). Podrobna analiza drobnih najdb te datacije ni potrdila; večina arheologov se je naslonila na skromne najdbe ali zgolj posamezne novce iz tega časa in na kasneje popravljeno Eggerjevo tezo (Ciglencečki 1987a, 121-123). Večkrat so na to misel napeljevale tudi starejše najdbe, ki pa jih ni mogoče interpretirati kot ostaline poselitve iz 2. st., ampak gre za skromne ostanke svetišč, kakšnih drugih manjših objektov ali pa za poznejšo uporabo starejših predmetov.

Zanesljivo pa je bilo mogoče ugotoviti začetek poselitve višinskih postojank v drugi polovici 3. st., kar odlično sovпада s splošno politično situacijo, z izgradnjo vojaških postojank (npr. Hrušica, Ajdovščina) in s številnimi sočasnimi depoji (Ciglencečki 1987a, 123-124; Ciglencečki 1990a, 154-156).

Poleg vojaških postojank se nakazuje v zgodnjem obdobju pozne antike tudi precej pribežališč, ki pa so slabše raziskana. Kot boljše poznane je potrebno omeniti Log pri Podturnu (Breščak 1990b), Veliki vrh pri Hrenovi (Ciglencečki 1987a, 36) in Ivank nad Šmartnim (Sagadin 1989).

V drugi polovici 5. in celotnem 6. st. se je radikalno in dokončno spremenila naselbinska slika. Prebivalci so mesta zapustili, prav tako druge podeželske naselbine. Za stalne naselbine so izbrali nekatere že prej uporabljene višinske postojanke, ki so jih dodatno utrdili in v njih zgradili trajnejše, največkrat zida-

ne stavbe. Prav tem postojankam so bile v zadnjih desetletjih posvečene najštevilnejše raziskave.

Med boljše poznanimi in delno raziskanimi poznoantičnimi naselbinami smemo poudariti Ajdno nad Potoki (Leben, Valič 1978; Valič 1985; Sagadin 1997), Ajdovski gradec nad Vranjem (Petru, Ulbert 1975; Knific 1979; Knific 1994), Rifnik (Bolta 1981; Pirkmajer 1994), Tinje nad Loko pri Žusmu (Ciglencečki 1992, 71-80), Polhograjsko goro pri Polhovem gradu (Slabe 1980; Slabe 1982-1983), Gradec pri Prapretnem (Ciglencečki 1992, 35-39), Sv. Pavla nad Vrtovinom (Svoljšak 1985), Svete gore nad Bistrico ob Sotli (P. Korošec 1974; P. Korošec 1997), Tonovcov grad pri Kobaridu (Ciglencečki 1994b; Ciglencečki 1998). Na izpostavljenem mestu znotraj teh naselbin je stala zgodnjekrščanska cerkev. V posebno skupino je mogoče uvrstiti postojanke, kjer je bilo v notranjosti naselbine odkritih več zgodnjekrščanskih cerkva. Takšni sta Vranje in Tonovcov grad. Pridružuje se jima še Kučar nad Podzemljem, kjer pa so cerkve skupaj z večjo bivalno zgradbo stale v dobro utrjenem a neposeljenem prostoru. Nedvomno gre za pomembnejša krščanska središča, v katerih se je občasno mudil morda tudi škof (Ciglencečki 1995, 185-186; Bratož 1996, 139-140; Tavano 1995, 6).

Njim je treba priključiti še mnoga - žal slabo poznana - prazgodovinska gradišča, na katerih so v pozni antiki izkoristili le naravno strmino in stare, še uporabne prazgodovinske okope. Takšne primere so pri sondiranju prazgodovinskih gradišč odkrili na Kunklu pod Vrhtrbnjem, na Sv. Ani nad Vrhpečjo, na Velikem vrhu nad Osredkom itd. (Dular et al. 1991, 69-76; 76-81; Ciglencečki 1990a, 147-154).

V obsežni skupini višinskih utrd iz poznega 5. in 6. st. izstopajo nekatere, ki jih predvsem strateška lega in velikokrat tudi tlorisna zasnova opredeljujeta kot nekaj posebnega. Domneva-ti smemo, da so v njih manjše posadke skupaj z družinami varovale posamezne poti, prehode ipd. Že v letih 1982 in 1983 raziskani Korinjski hrib z le na obrambo omejeno zidano arhitekturo in skromno cervkivo odlično ponazarja tip tovrstnih postojank (Ciglencečki 1985). Obstoj takšnega tipa utrd je postavil pod vprašaj Bierbrauer (Bierbrauer 1990, 44-48), vendar novejše raziskave in spoznanja opravičujejo njegov obstoj ter potrjujejo izpostavljenost in funkcije takšnih utrd (Ciglencečki 1994a, 245-247).

Podobne utrdbe so tudi drugod, predvsem v bližini najpomembnejše vpadnice z vzhoda proti Italiji, kar nedvomno kaže na njihovo vlogo. Takšen je tudi Zidani gaber s preprosto a razmeroma veliko apsidalno cervkivo in enoceličnimi zgradbami (Ciglencečki 1990b). Razgled od tu pokaže, da je bila pomembna predvsem preglednost, saj leži pod njim ravnica ob stiku Panonske ravnine in predalpskega sveta kot na dlani ter omogoča kontrolo vhoda v Italijo. Da gre res za poseben tip utrdbe, ki nima zgolj pribežniško-naselbinskega pomena, je dokazala utrdba Gradec pri Veliki Strmici, postavljena v senčno sotesko, katere lego je mogoče razumeti le s potrebo po kontroli prehoda rečice ali ceste ob njej (Božič, Ciglencečki 1995).

Pogled na karto pokaže, da je bila velika večina poznoantičnih utrd postavljena v odmaknjen, največkrat hribovski svet, na območja, ki so bila prej slabo obljudena. Izjemi sta dve pomembni naselbini v ravninskem svetu, Kranj in pred nedavnim odkriti Črnomelj. Njuna sicer izpostavljenost lega je razumljiva glede na odlično naravno obrambo; postavljeni sta na pomolih nad sotočjem rek, dodatno pa zavarovani z močnim obzidjem (Sagadin 1991; Sagadin 1995; Mason 1998).

Čeprav ne tako pogost, pa vendar upoštevanja vreden aspekt poselitve so tudi jame. Po izpovednosti najdb nedvomno izstopa Jama pod Predjamskim gradom v Predjami (P. Korošec 1982). Druge so služile tudi kot kulturna mesta (Tominceva jama, Pod gričo pri Godiču, Jama pod hribom Žičica pri Mostah) (ANS/1975, 132-133; Knific 1994-1995a; Knific 1994-1995b).

Na pomenu so pridobili tudi zavarovani kraji v Primorju. Novejša zaščitna izkopavanja odkrivajo bogate poznoantične

sledove pod stavbami Kopa in Pirana, ki se izkazujejo kot pomembni naselitveni jedri ob koncu antičnega obdobja (Cunja 1996; Snoj 1996; Snoj, Novšak 1992; Vidrih Perko 1995). Najdbe se tam pomnožijo prav v času, ko so v notranosti začeli opuščati višinske naselbine in segajo iz 6. v 7. st. in celo dlje. Koper otok in lahko branljivi polotok Piran sta nudila idealno zavetje beguncem iz notranosti.

O germanski prisotnosti znotraj utrjenih, povsem romaniziranih naselbin smo slabo poučeni. Deloma je temu kriva kratkotrajna germanska prisotnost, deloma pa dejstvo, da so bili njihovi značilni predmeti večkrat iz dragocenih materialov in se zato toliko redkeje najdejo. Vse več znakov kaže, da so se Vzhodni Goti in Langobardi naselili poleg staroselcev v nekaterih pomembnejših postojankah (Ciglencečki 1997b, 186). Prav tam je bilo mogoče zaslediti tudi osredotočenje nekaterih značilnih najdb, posebej keramike, ki razločno kažejo, da so se posamezne germanske družine naselile v pomembnejših zgradbah in kontrolirale staroselsko populacijo na važnejših postojankah. Dopustiti smemo tudi obstoj manjših samostojnih naselbin, na kar bi morda kazali grobišči Dravljne in Bilje (Slabe 1975; Osmuk 1978).

Z arheološko metodo je že mogoče vsaj okvirno orisati območje, ki ga je sredi 6. st. prepustil Langobardom bizantinski cesar Justinijan (*Pólis Norikón in ohrómata ep Pannonias*). Manjše langobardske posadke se na noriškem območju nakazujejo v zaledju Celeje in Petovione, kot je nekoč pravilno slutil že R. Egger, in opozarjajo, da so Langobardi prevzeli nadzor nad najvažnejšimi poselitvenimi jedri (Ciglencečki 1992). Odsotnost sledov staroselcev poznega 5. in 6. st. ter posebej Langobardov v Petovionu jasno kaže, da je mesto v tem času opustelo in se nanj ne nanaša sintagma *Pólis Norikón*, ki je imela tedaj morda povsem simbolni pomen (prim. nazadnje pri Šašel Kos 1994, 285-287). Pri Prokopiju omenjene utrdbe ob ali v Panoniji je glede na staroselska naselitvena jedra in že znane langobardske najdbe mogoče locirati v območje od Siska do Ljubljanske kotline ali morda celo do kastela *Carnium*. Razprostranjenost najdišč dobro kaže na obrambni pas, ki se je raztezal čez vzhodni in osrednji del današnje Slovenije, morda pa je segal tudi nekoliko dlje proti vzhodu.

Pomemben aspekt poznoantične poselitve je osredotočanje naselbin v nekaterih odmaknjenih predelih, stran od pomembnih komunikacij. Najlepše in doslej najbolj znano je takšno območje v zaledju Celja med rekami Savinjo, Savo in Sotlo (Ciglencečki 1992). V tem težko prehodnem hribovskem območju je nastalo večje število poznoantičnih naselbin, ki so sprejele begunce iz mest in mestnih teritorijev Celeje in Petovione. Z nekaj najdišči se nakazujejo tudi druga prabežniška območja, ki pa še niso tako celovito raziskana: Posavje, Bela krajina, zgornjesavinjsko območje itd. (Ciglencečki 1987a, 140-143).

GROBIŠČA

Poznoantična grobišča v Sloveniji so mnogo slabše poznana kot naselbine in so bila v zgodnejšem obdobju le redko temeljiteje raziskana. Zaradi dobro organizirane spomeniške službe je bilo v zadnjih desetletjih vendar mogoče sistematičneje raziskati nekaj pomembnejših grobišč.

Grobišča iz 4. in prve polovice 5. st. so dobro znana. Največkrat gre za skupine grobov na grobiščih ob mestnih vpadnicah, ki so nadaljevala tradicijo rimskega načina pokopavanja, večkrat pa so bila odkrita tudi v opuščeni mestni areali (Ptuj, Zg. Breg, Curk 1966; Rabelčja vas-zahod, Tušek 1997). Ločiti je že mogoče posamezne skupine znotraj mestnega prebivalstva, ki so pokopavale ločeno, tako npr. grobišče na vrtu Narodnega muzeja v Ljubljani (Vuga 1985) in na dvorišču SAZU v Ljubljani (P. Korošec 1951), Panorami v Ptujju (P. Korošec 1950), na gradu v Ptujju (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993). Pojavljajo pa se tudi že manjša grobišča, ki so pripadala višinskim

naselbinam: Brinjeva gora (Pahič 1969), Javornik (ANSI 1975, 152), Ajdovski gradec nad Vranjem (Bachran 1975), Puščava pri Starem trgu (ANSI 1975, 277), Ravno brdo (Stare 1952), V brezju nad Mihovim (ANSI 1975, 223). Ponekod ni mogoče zanesljivo ugotoviti opustitve teh grobišč, npr. Panorama (P. Korošec 1950).

Dovolj dobro smo seznanjeni z grobišči iz konca 5. in celotnega 6. st., o katerih obstojata tudi dva krajša sintetična pregleda. V prvem je D. Vuga pokazal na metode pokopavanja v času preseljevanja ljudstev, kjer je baziral predvsem na grobiščih Roje pri Moravčah in Sveta gora v Zasavju (Vuga 1980), v drugi pa je V. Bierbrauer v okviru predstavitve jugoslovanskega zgodnjega srednjega veka podal tudi dobro označitev nekropol z območja Slovenije s krajšimi analizami večjih grobišč, predvsem Kranja, Rifnika, Bleda in Vranja (Bierbrauer 1984, 52-58). Najčešče se je posvečal problematiki nekropol in gradiva iz njih Z. Vinski, ki je v večih sintetičnih študijah, kot tudi v objavah posameznih vrst gradiva, obravnaval predmete iz slovenskih nekropol 5. in 6. st. (važnejši pregledi Vinski 1971a; Vinski 1978; Vinski 1980). Zanimivo je, da je postal slovenski prostor evropsko znan predvsem po grobišču iz časa preseljevanja ljudstev z ledine v Lajhu v Kranju že v začetku 20. st., veliko prej, preden so začeli z raziskovanji poznoantičnih naselbin. Različne interpretacije tega najdišča, kjer je bil sprva poudarjen predvsem langobardski značaj najdb, so dobile kasneje drugačno vsebino. J. Werner je v svojem za Slovenijo in njeno poznoantično obdobje izredno pomembnem delu o Langobardih stvari postavil na svoje mesto (Werner 1962, 121-130). Poudaril je vodilno vlogo staroselskega substrata na tem grobišču ob sicer pomembni, a mnogo manjši vlogi Langobardov in delno Vzhodnih Gotov. Tej interpretaciji se je pridružil kmalu zatem v svojih študijah Z. Vinski, ki se je posvetil drobnim materialni kulturi tega grobišča (Vinski 1971b; Vinski 1980). Pomemben rezultat je predvsem monografska obdelava grobišča s kataloškim delom (Stare 1980), ki je eno temeljnih del za razumevanje časa preseljevanja ljudstev v širšem evropskem prostoru. Delo dopolnjujejo novejšje študije, ki pa nakazujejo potrebo po reviziji celotnega gradiva in predvsem po celovitem načrtu grobišča (Knific 1995; Ibler 1991). Pomembnost strateške lege Kranja v času preseljevanja ljudstev dopolnjuje odkritje manjše nekropole na drugi strani Save, na lokaciji Iskra-Križišče (Sagadin 1988). Tu najdeni grobovi, izkopani s sodobnimi metodami pri zaščitem izkopavanju, načenjajo vprašanje lociranja pripadajoče naselbine. Posebej zanimiva je ta nekropola zaradi neposredne povezave s kasnejšim slovanskim grobiščem in odpira - podobno kot Bled-Pristava - dragoceno možnost študija kontinuitete. V zvezi z grobiščem v Lajhu je potrebno omeniti tudi Margetičevo razpravo o Langobardih v Sloveniji, v kateri je - sicer na osnovi Vinskijevih študij - neargumentirano spremenil datacijo gradiva (Margetič 1992).

Že v letih 1949 in 1951 odkrito grobišče na Blejski Pristavi je imelo srečnejšo usodo, saj je bilo izkopavano po drugi svetovni vojni načrtno, s sodobnimi metodami (Kastelic 1960). Žal celovita objava z ovrednotenjem gradiva in izvrednotenjem grobišča manjka, posamezne že znane grobne celote pa ne dopuščajo poglobljene analize. Nadaljnja izkopavanja v letih 1975-1979 so poleg slovanskih razkrila nadaljnjih 38 poznoantičnih grobov, tako da je zdaj znanih 147 staroselskih grobov Bled-Pristava I. Tudi ti so večinoma neznani, zato ostaja objava pomembnega grobišča na blejski Pristavi desiderat (Knific 1986). V začetku previsoko datirana starost nekropole Bled-Pristava I v 7. in deloma celo v 8. st. in njen slovanski značaj (Kastelic 1960, 40) sta bili kmalu spremenjeni oziroma dopolnjeni (Werner 1962, 128-129). Kot osnovna značilnost blejske nekropole - v nasprotju z grobišči v Kranju, Rifniku in Dravljah - je prav enovito staroselsko prebivalstvo, brez znakov germanskih prišlekov.

Dovolj celovito je znano grobišče na Rifniku, kjer je v veliki meri izkopana tudi pripadajoča naselbina (Bolta 1970-1971; Bolta 1978; Bolta 1981). Naselbina skupaj z grobiščem je pomembna celota in je eno najodmevnejših referenčnih najdišč

na območju Vzhodnih Alp. Kataloški prikaz grobišča s kratkim ovrednotenjem najdb sicer omogoča vpogled v rafiško bogastvo, vendar manjka poglobljena analiza gradiva, kot tudi izsledki antropoloških raziskav, predvsem pa natančnejša reprodukcija izkopanih predmetov. Opravljena je bila analiza horizontalne stratigrafije, pri kateri se je pokazala zanimiva delitev grobišča, ki jo B. Vičič interpretira kot razvrstitev pokopa-nih pripadnikov štirih družin (Vičič 1990). Ker grobišče ni ohranjeno v celoti, je preverjanje rezultatov otežkočeno, predvsem pa manjkajo tovrstne analize z drugih sorodnih najdišč. V. Bierbrauer je opozoril na romanske značilnosti grobišča na Rifniku (Bierbrauer 1984, 54-57).

Nekropola v Dravljah daje sliko zaključenega grobišča iz ožje omejenega časovnega horizonta in ima že svojo monografsko obdelavo s kvalitetnim katalogom najdb (Slabe 1975). Poseben pomen grobišča je predvsem v krajšem časovnem razponu njegovega trajanja, ki kaže na obstoj postojanke, ki bi jo smeli vezati zgolj na čas vzhodnogotske prisotnosti pri nas, kar je med doslej znanimi najdišči izjemno. Opozarja na neko postojanko v bližini, ki je v zaledju nekdanje Emone imela posebno nalogo - najverjetneje kontrolo komunikacije ali celo križiš-ča poti. Odprto ostaja vprašanje, zakaj naselbina ni bila zanimiva v času langobardske prisotnosti?

Ostala najdišča iz tega časa se le nakazujejo ali so poznana z nekaj skeleti: Korinjski hrib (Ciglenečki 1985, 258), Cerov log (Stare 1977a), Gorenje Vrhpolje (Stare 1977b), Sveta gora v Zasavju (Vuga 1974), Vinji vrh (Božič, Ciglenečki 1995, 266-267), Veliki Orehek (Pirkovič 1970-1971, 175-176), Kaplja vas (Josipovič 1988), Laška vas (J. Korošec 1947, 47-48), Roje pri Moravčah (Vuga 1973), Levakova jama (Slabe 1976), Kicelj blizu Gorenje vasi pri Šmarjeti (Božič, Ciglenečki 1995, 265-266), Vranja peč (Pirkmajer 1986; Ciglenečki 1992, 53-54), Podmelec (Šribar 1967).

Manjše skupine grobov iz časa preseljevanja ljudstev so bile odkrite pretežno pri naključnih delih. Takšno je grobišče v Solka-nu z značilnimi in bogatimi langobardskimi grobovi iz 7. st. (Knific, Svoljšak 1984), kot tudi ostaline podobnega, a nekoliko starejšega grobišča iz Bilj v Vipavski dolini (Osmuk 1978) in posamezni grob s Svetih gor nad Bistrico ob Sotli (P. Korošec 1974, 486-492).

Sledove razteženja so opazili doslej le pri skeletih iz Gorenjega Vrhpolja (Stare 1977b) in iz Roj pri Moravčah (Vuga 1980), nedvomno pa bi jih še več pokazal podrobnejši študij celotnega kostnega gradiva. Kot posebnost je treba omeniti večje število skeletov iz različnih grobišč z deformiranimi lobanjami (Slabe 1980). Pri draveljskem grobišču je M. Slabe ugotovil, da skeleti z deformiranimi lobanjami niso bili v zvezi z značilnimi germanskimi pridatki in da so bili celo povsem brez pridatkov. Zato je umestno opozoril, da smemo tudi pri grobovih brez pridatkov dopustiti možnost barbarskih pokopov (Slabe 1975, 82-83).

Posebno skupino predstavljajo grobovi v cerkvah in ob njih: Ajdna in Tonovcov grad s številnimi, tudi otroškimi pokopi in na drugi strani npr. Rifnik, Kučar, Korinjski hrib s po eno grobnico. Ali kaže to na drugače oblikovane skupnosti, krajše trajanje nekaterih naselbin, različne običaje idr.?

V šeststo stoletje sta v literaturi uvrščena dva poznoantična nagrobnika: znameniti Gaudencijev nagrobnik in plošča z zgodnjekrščanskim napisom iz Celeje (Egger 1927; Kolšek 1984, 343-344; Ciglenečki 1995, 182). Datacija se zdi danes pri obeh vprašljiva, saj ju je mogoče staviti v širši razpon pozne antike in ne zgolj v 6. st. Predstavljata zadnji spomenik antične pismenosti v našem prostoru in dokazujeta visoko stopnjo omike še ob zatonu antike.

DROBNA MATERIALNA KULTURA

Pri izkopavanjih v naselbinah in grobiščih pa tudi z nepo- blaščenimi posegi iskalcev z iskalci kovin se je pojavila množica

drobnega gradiva, ki je le v redkih primerih ustrezno ovrednoteno. V glavnem gre za sprotne analize, ki so bile opravljene ob objavi najdišča, največkrat preliminarne. Kot pomembne izjeme smemo izpostaviti najdišča v Lajhu v Kranju (Vinski 1980), Dravlje (Slabe 1975), Hrušica (Giesler 1981, 53-125), Starokrščanski center v Emoni (Plesničar-Gec 1983), Kranj-Križišče Iskra (Sagadin 1988), Kučar (Ciglenečki 1995) in Kapucinski vrt v Kopru (Cunja 1996).

Še najbolj je znano kovinsko gradivo, predvsem nakit. Prvo tipološko študijo je opravil Kastelic z analizo uhanov s košarico iz grobišča Bled-Pristava I (Kastelic 1956 in Kastelic 1960, 14-23). Nedvomno najpomembnejše študije drobnega gradiva iz slovenskih poznoantičnih najdišč je prispeval Z. Vinski, ki se je še posebej posvetil germanskim najdbam (Vinski 1971a, b; Vinski 1978; Vinski 1980). Na to se navezujejo krajše študije M. Slabeta (Slabe 1982; Slabe 1986; Slabe 1990), D. Vuge (Vuga 1974), I. Sivec-Rajterič (Sivec-Rajterič 1975) in T. Knifica (1993 in 1995).

Gradivo iz časa zgodnjih barbarov so obravnavali zgolj pri posameznih najdiščih, tako pri Predjami (P. Korošec 1982), v Ljubljani (Vuga 1985), na Ptuj (P. Korošec 1968; Knific 1993; Ciglenečki 1993a; Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglenečki 1993). Ena od redkih slovenskih sistematičnih študij je posvečena ledvičastim pasnim sponam iz začetka preseljevanja (Vuga 1985). Občasno so se slovenskemu gradivu posvetili tudi tuji raziskovalci (Werner 1962; Giesler 1981; Bierbrauer 1984; Ibler 1991; Prtzel 1996). Pregledno študijo kovinskega gradiva barbarov v slovenskem prostoru je opravila U. G. Ibler, žal pa je njeno delo dostopno za zdaj le kot doktorska disertacija (Ibler 1991).

V prvi fazi je bilo pri nas opaziti, da je pozornost namenjeno predvsem gradivu preseljevanja, ki ga je v povojnem času vzpodbudil J. Werner (Werner 1962) in sijajno dopolnil Z. Vinski z zgoraj naštetimi študijami. V senci tega je - kljub opozarjanju prvih dveh - dolgo časa ostalo romansko gradivo (Mikl Curk 1972; Sivec-Rajterič 1978; Ibler 1991).

Krajši pregled orožja in vojaške opreme daje I. Sivec (Sivec 1997), grobove z orožjem je posebej obravnaval Slabe (Slabe 1983), železno orodje pa Ciglenečki (Ciglenečki 1983). Pozornost so izzvale tudi posamezne lepe in problemsko zanimive najdbe, kot so prstan iz 4. st. s Trojan (?) (Cvikl Zupančič 1968), pozlačeni fibuli s Ptuja (Jevremov 1990), hunsodobni predmeti in puščice (Knific 1993) in zgodnjekrščanski kristogrami z Vipote (Ciglenečki 1993b). Vendar gre pri večini teh del za manjše študije, ki skušajo opredeliti najdeno gradivo le z namenom, da bi pojasnile stratigrafsko situacijo v naselbinah in redko za ambicioznejše projekte sintetičnih obdelav gradi-va. Tovrstno gradivo se v zadnjem času kopiči z veliko naglico, zato bi bile potrebne monografske obdelave najdišč s poglobljeno analizo gradiva, ki bi posredno omogočile boljše razumevanje zaključenih naselbinskih in grobiščnih sklopov. Da jih ni, je nedvomno delno kriva usmerjenost večine slovenskih arheologov v naselbinske raziskave, delno pa tudi usmeritev na fakulteti, kjer so tovrstne študije potisnjene v ozadje. Tako prihaja do paradoksa, da imamo ob ogromnih količinah izkopane gra-diva ter ob zadostni kadrovski zasedbi premalo usposobljenih strokovnjakov, ki bi to gradivo tudi ustrezno ovrednotili in ga umestili v širši, vsaj srednjeevropski okvir. Zato se v tem smislu zdi posebej hvalevreden poskus akcija "Sinteza materialne kulture rimskega obdobja v Sloveniji", ki je bila opravljena ob koncu sedemdesetih let pod vodstvom S. Petrujeve (gl. članke v *Arch. vest.* 30, 1978, 221-338). Kljub mnogim pomanjkljivostim so tedanje obdelave gradiva služile kot izhodišče nadaljnemu študiju drobne materialne kulture na slovenskem območju.

Še posebej problematično je gradivo, ki je pri naselbinskih izkopavanjih odkrito v največjih količinah - groba kuhinjska lončenina. Prvi je to spoznal S. Pahič (Pahič 1980), ki je bil pri obdelavi gradiva z Brinjeve gore sočen z ogromno količino grobe keramike. Do takrat so se le redki ukvarjali s tem problemom, in še to le v okviru siceršnje obravnave rimske

lončenine (npr. P. Petru 1969b; Mikl Curk 1972; Mikl Curk 1973). Temu je sledila prva velika sistematična objava keramike z izkopavanjem na Hrušici (Giesler 1981, 82-101), kjer pa je bila predstavljena predvsem keramika iz 4. st. Z odkrivanjem in raziskavami poznoantičnih naselbin je prihajalo znova in znova do tega problema ob objavi posameznih najdišč (Leben, Valič 1978; Ciglencečki 1981, 423-427; Ciglencečki 1984; Svoljšak 1985; Ciglencečki 1995, 146-151; Cunja 1996, 122-128). Načrtnim raziskavam keramike se je v vzhodnoalpskem prostoru posvetila H. Rodriguez in v več sintetičnih člankih obravnavala tudi našo grobo lončenino (Rodriguez 1992; Rodriguez 1997). Prav tako je začelo naraščati zanimanje za dobro datirano boljše posodje (predvsem afriška sigilata in amfore), ki vedno bolj pridobiva na veljavi zaradi večje kronološke občutljivosti in izpovednosti. Od tujih raziskovalcev je potrebno v tej zvezi omeniti J. Hayesa (Hayes 1972), M. Mackensena (Mackensen 1987) in posebej Ph. Pröttela, ki je svojo disertacijo namenil prav vzhodnoalpskemu prostoru (Pröttel 1996). Več manjših tovrstnih študij je pripravila tudi V. Vidrih Perko (Perko, Plesničar Gec 1991; Vidrih Perko 1992; Vidrih Perko 1995; Vidrih Perko 1997a, b; Perko, Bavdek, Lazar 1998). T. Knific je v sintetičnem prikazu predstavil pozne amfore in pečatno ter glajeno keramiko (Knific 1994).

Stekla ni veliko, obrobno so ga obravnavali v poročilih o posameznih najdiščih (npr. Leben, Šubic 1990, 329); pregleda sta podana okvirno le v sklopu širše zasnovanih sintez o rimskem steklu (S. Petru 1974; Šubic 1974).

Kratko je potrebno osvetliti tudi velik prispevek numizmatike, ki je prav v zadnjem času dosegla velik napredek in kjer so poleg novejšega sistematično uredili vse starejše gradivo in ga večidel že skrbno objavili (P. Kos 1988; Demo 1994). P. Kos je prispeval tudi nekaj študij, ki so obogatile poznavanje problematike novcev in posredno boljše razumevanje poznoantičnega obdobja, posebej 4. in 5. st. (P. Kos 1981; P. Kos 1983; P. Kos 1986). Gotske novce s slovenskega prostora je v širše zasnovani sintetični študiji obdelal Ž. Demo (Demo 1994).

PROBLEMI, NALOGE IN PERSPEKTIVE

Eden temeljnih problemov pri sedanjem stanju raziskav je velika izkopavalna dejavnost brez ustreznega odziva v monografskih obdelavah posameznih najdišč. Z večine najdišč imamo na razpolago le parcialne, preliminarne objave. Pri vseh treh osrednjih arheoloških inštitucijah (Nar. muzej, Oddelek na Fil. fak. in Inšt. za arh. ZRC SAZU) smo se lotili raziskovanj poznoantične problematike, vendar tudi tu doslej močno zamujajo velike objave nekaterih starejših raziskovanj, brez katerih je nadaljnje delo močno otežkočeno in nepregledno (posebej Hrušica, Ajdovski gradec nad Vranjem, Bled-Pristava I, Ajdovščina nad Rodikom, Tinje nad Loko pri Žusmu in Korinjski hrib). Šele ko bodo opravljene te temeljne objave, kjer so sodelovale večje raziskovalne ekipe in kjer je več možnosti za poglobljeno delo na projektih, bomo smeli pričakovati podobne objave tudi drugod (omenimo tu le Rifnik, Predloko, Ajdno, Brinjevo goro in Polhograjsko goro).

Drug pomemben problem predstavlja slaba organiziranost stroke, razpršenost raziskovalnega potenciala in posredno

finančnih sredstev. V polpreteklem času so bila opravljena različna večja in manjša raziskovanja, ki pa so pretežno obstala na pol poti ali celo na začetku. Prav tako je slaba povezanost s spomeniško službo, ki ob številnih nujnih posegih ne zmore ustrezno raziskati in objaviti množice (tudi vedno številnejših poznoantičnih) najdišč. Zato se kot naloga kaže oblikovanje raziskovalnih skupin in združenih institucij pri posameznih raziskavah, saj bi le na ta način lahko presegle današnje stanje. Tako bi bil mogoč boljši pregled nad terenskimi raziskavami, dvig kvalitete terenskih raziskav, kot tudi sistematičnejša vzgoja primernih kadrov in predvsem dvig kvalitete objavljenih študij. Tovrstno združevanje bi privedlo do zviševanja nivoja iskanja podatkov, uveljavitve uporabe novejših, posebej nedestruktivnih metod (prim. poskus na Rodiku, Mušič 1999), ter do intenzivnejše pritegnitve drugih znanstvenih disciplin.

Veliko je bilo že narejenega na področju raziskave in interpretacije virov, posebej v zvezi s poznoantičnimi zaporami in zgodnjekrščansko problematiko (Šašel, Petru 1971; Šašel 1980; Bratož 1986; Bratož 1990; Bratož 1994; Bratož 1996). Odprto ostaja vprašanje tolmačenja in istovetenja v virih (predvsem pri Anonimnem Ravenatu) omenjenih krajev, pokrajin, političnih upravnih enot (Šašel 1970-1971; Šašel 1975b).

Skrbno proučevanje arhivskih virov je pokazalo, da zakladnica podatkov iz časa prvih kopačev (posebej Pečnik, Kušljan), kot tudi arheologov (Mülner, Dežman, Rutar) nikakor še ni izčrpana (prim. pri Božiču 1995; Božič, Ciglencečki 1995). Čuti se že tudi potreba po preverjanju podatkov iz novejših izkopavanj, posebej zaščitnih, saj marsikje naletimo na problem napačne interpretacije. Poseben problem predstavlja tudi nezadostno poznavanje drobne materialne kulture, predvsem keramike, ki je osnovni pogoj za razumevanje stratigrafsko največkrat slabo razvidnih terenskih situacij.

V tipologiji naselbin so bili raziskovalno načeti že vsi važnejši tipi postojank. Izjema so pribežališča, ki so doslej zaradi neatraktivne arhitekture in pomanjkanja najdb ostala slabo poznana in le skopo publicirana (prim. npr. Log pri Podturnu, Hom nad Soro, Ivank pri Šmartnem), so pa pomemben pokazatelj poselitvenih nihanj, posebno v času druge polovice 3. do 5. st..

Veliko delo, ki je bilo v zadnjih desetletjih opravljeno na področju pozne antike v Sloveniji, je kljub določenim pomanjkljivostim že v marsičem spremenilo naša dosedanja gledanja na zaton antike in preživetje staroselcev. Številna najdišča ob koncu antike kažejo na pomembnejšo vlogo, ki so jo imeli staroselci v procesu slovenske etnogeneze, omogočajo pa tudi drugačno gledanje na kasnejšo slovansko poselitev. Za boljše razumevanje etnogeneze Slovencev je danes še posebno pomembno iskanje sledov staroselske kulture v času po prihodu Slovanov. Prav za ta ključni čas, ko se je na osnovi staroselske in slovanske kulture oblikovala nova kultura, bo potrebno intenzivirati naša raziskovanja, da bi doumeli proces akulturacije prišlekov in da bi bolje razumeli proces etnogeneze. Posamezna kasnejša najdišča sicer omogočajo delno rekonstrukcijo prevzema starejših staroselskih elementov - predvsem materialne kulture - vendar smo tu šele na začetku raziskav. Šele tovrstne raziskave bodo zaključile krog raziskovalnega dela na področju pozne antike in prispevale vedenje o problemu, ki je ključnega pomena za razumevanje etnogeneze Slovencev.